

Izvor in nastanek slovenskega jezika

Pripravite se na obravnavo te učne enote – v spletnem *Slovenskem etimološkem slovarju* si oglejte slovarske sestavek besede *voda*; ob njem razmišljajte o izvoru in razširjenosti te besede ter o sorodnostih med jeziki in o njihovem skupnem predniku.

❑ Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

❑ Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj podčrtajte ali zapišite, po branju pa izdelajte strukturirani povzetek v obliki časovnega traku.

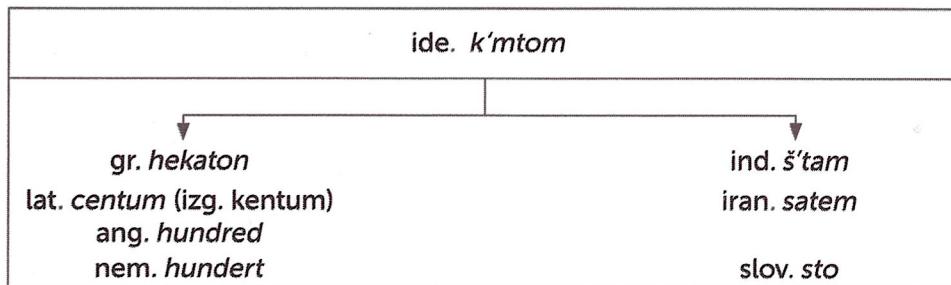
Večina evropskih jezikov (npr. slovenščina, češčina, nemščina, italijanščina) si je precej podobna; zato jezikoslovci domnevajo, da izvirajo iz skupnega prajezika.

Prajezik večine evropskih jezikov je indoevropski prajezik oz. praindoevropščina. Domneva se, da so ga sredi 3. tisočletja pr. n. št. govorili na ozemlju vzhodne Evrope (med Dneprom in Uralom v današnji južni Rusiji in zahodni Ukrajini) ter osrednje Azije.

Po mnenju jezikoslovcev naj bi bil indoevropski prajezik (ide.) samo eden od številnih prajezikov, oblikovanih po vsem svetu.

Nikoli ni bil zapisan, temveč o njem lahko samo sklepamo na podlagi današnje sorodnosti med jeziki. Primerjalni jezikoslovci namreč domnevajo, da besede, ki obstajajo v večini sodobnih indoevropskih jezikov (npr. *voda*, *brat*, *mati*, *sestra*, *vdova*, *govedo*, *dati*), izhajajo iz praindoevropske skupnosti. S pomočjo primerjalnega jezikoslovja (nekakšne jezikovne matematike) smo rekonstrukcijo indoevropskega jezika dobili, kakor dobimo kakšen zapleten matematični izračun.

Jezikom, ki so se razvili iz indoevropskega prajezika, pravimo indoevropski jeziki – tako je večina sodobnih evropskih jezikov in tudi nekaj azijskih jezikov. Znanstveniki delijo indoevropske jezike v dve skupini, in sicer glede na to, kako se v njih glasi indoevropska beseda za število sto; ti dve skupini sta **kentumska ali zahodna in satemska ali vzhodna**.

Kot vidimo, se je nekdanji srednjenebeni zapornik *k'* v nekaterih indoevropskih jezikih zamenjal s *k* oz. *h* (kentumska oz. zahodna skupina), v drugih pa s *s* oz. *ś* (satemska oz. vzhodna skupina).

V kentumsko ali zahodno skupino spadajo:

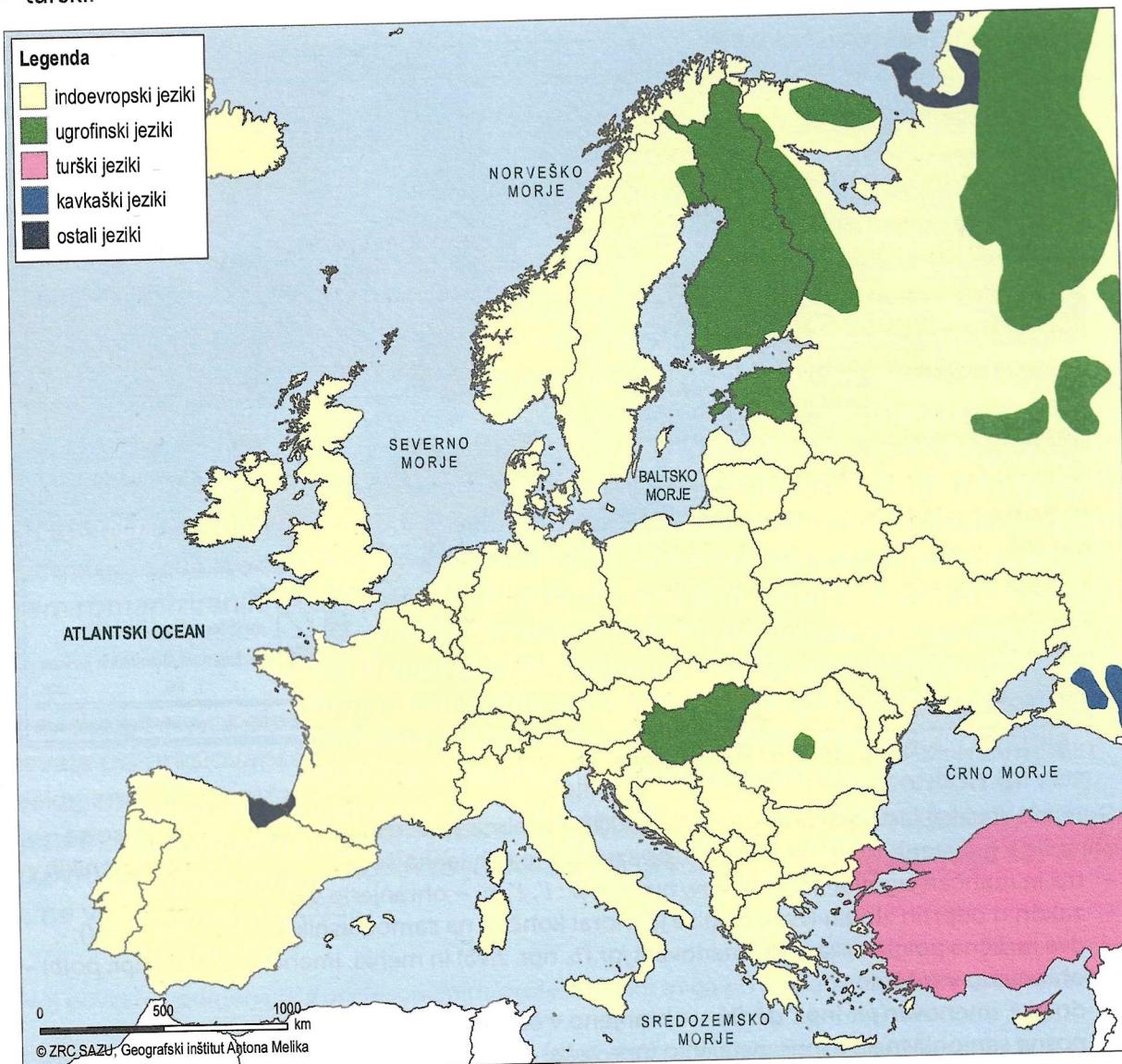
- germanski jeziki (nemški, angleški, nizozemski, flamski, danski, norveški, švedski, islandski),
- romanski jeziki (italijanski, francoski, španski, katalonski, portugalski, romunski, furlanski, retoromanski, provansalski),
- keltski jeziki (irske, škotske, velške, bretonške) in
- grški jezik.

V satemsko ali vzhodno skupino pa spadajo:

- slovanski jeziki (vzhodni: ruski, beloruski, ukrainški; zahodni: poljski, češki, slovaški, lužiškosrbski; južni: slovenski, hrvaški, srbski, makedonski, črnogorski, bošnjaški, bolgarski),
- baltski jeziki (litovski, latvijski),
- albanski jezik,
- iranski jeziki (perzijski, kurdske, afganistanske),
- armenski jezik in
- indijski jeziki (hindujski, urdujski, bengalski, meratski).

V Evropi se govorijo tudi neindoevropski jeziki, npr.

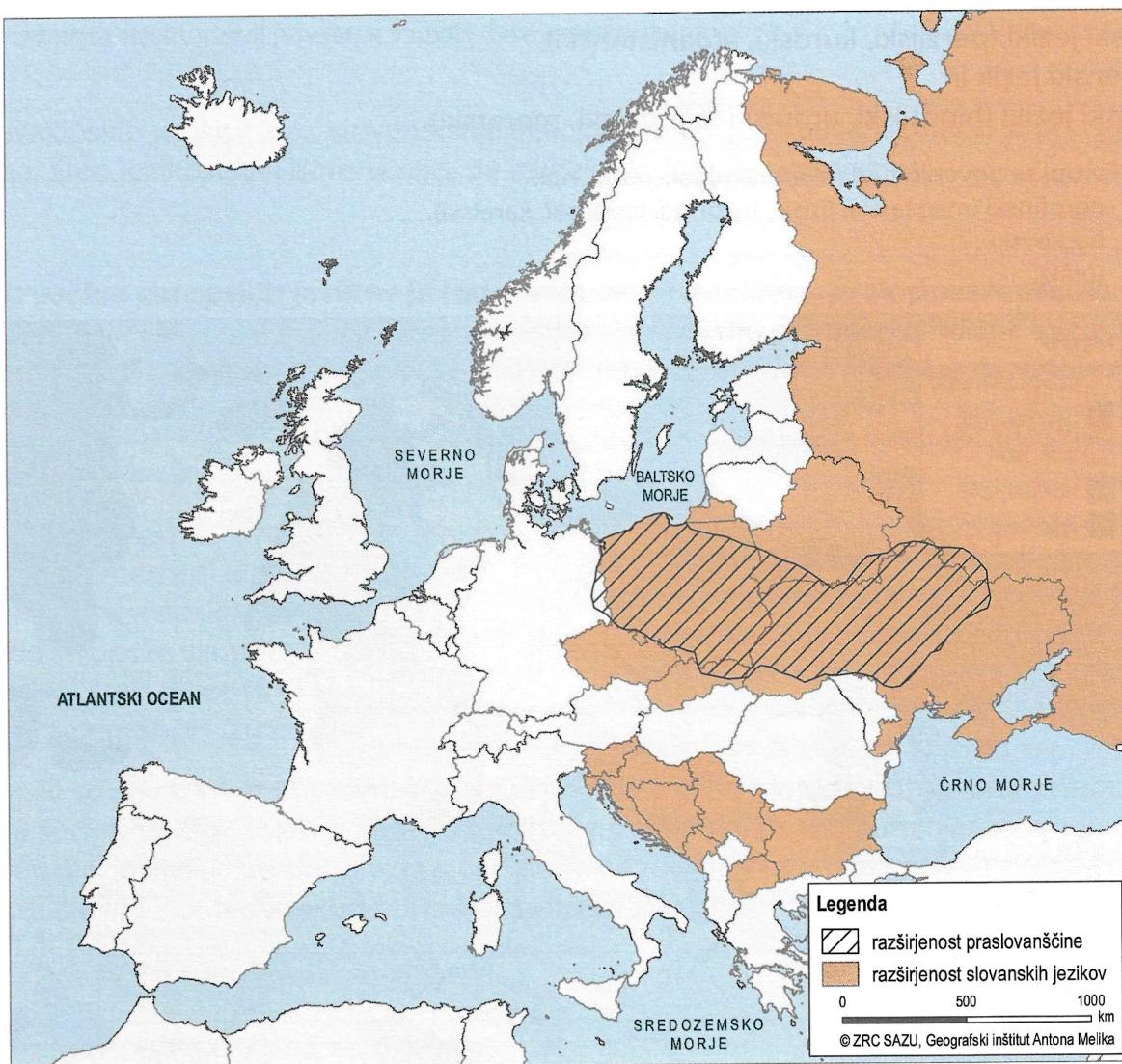
- ugrofinski (madžarski, finski, estonski, laponski, karelski),
- baskovski,
- turški.

Indoevropski in neindoevropski jeziki v Evropi

Indoevropski prajezik se je s preseljevanjem ljudstev iz pradomovine razširil proti Indiji, Mali Aziji in zahodni Evropi; posamezna plemena so v novih deželah izgubila stik med seboj, zato se je indoevropski prajezik začel cepiti na več jezikov – eden od tako nastalih jezikov je bila tudi **praslovanščina oz. slovanski prajezik, neposredni prednik slovenščine in drugih slovanskih jezikov**.

Praslovanščina se je razvila na ozemlju med **Baltskim in Črnim morjem, tj. v porečjih Dnepra, Dnestra in Visle**. Domneva se, da se je njen razvoj začel **med 7. in 5. stoletjem pr. n. št.** Pisnih sledov o njej ni – jezikoslovci so jo deloma obnovili na podlagi današnje sorodnosti med slovanskimi jeziki in na podlagi najstarejših zapisov v slovanskih jezikih.

Obseg praslovanščine in razširjenost slovanskih jezikov v Evropi

Oglejmo si nekaj lastnosti praslovanščine, ki jih sodobna slovenščina sicer ne pozna, a so se ohranile v nekaterih slovanskih jezikih, opazujemo pa jih lahko še tudi v *Brižinskih spomenikih*:

- trd in mehčan izgovor soglasnikov, npr. *l, t, p : l', t', p'* – ohranjeno v ruščini;
- zakon o odprtih zlogih (vsak zlog se je moral končati na samoglasnik, npr. *oťččb /otec/*);
- dva različna polglasnika: trdi, imenovani *jor* (*b*, npr. *živb*) in mehki, imenovani *jer* (*b*, npr. *potb*) – ohranjeno v ruščini;
- dolgi č, imenovan *jat* (npr. *dědčb*) – ohranjeno v češčini;
- nosna samoglasnika ě (npr. *pěta*) in ű (npr. *rőka*) – ohranjeno v poljščini;
- dva različna i-ja (*mehki i* in *trdi y*) – ohranjeno v poljščini, ruščini in češčini.

Praslovanska plemena so se v 5. ali na začetku 6. stoletja začela seliti iz svoje pradomovine proti vzhodu, zahodu in jugu. **Na današnje slovensko ozemlje so se v 2. polovici 6. stoletja priselili predniki Slovencev**, t. i. **Alpski Slovani**. V 9. stoletju so bili naseljeni v Vzhodnih Alpah (na vzhodu do Dunaja in na zahodu do Salzburga), na Krasu in v delu Panonske nižine (do Blatnega jezera); na zahodu so mejili z Bavarci in Romani, na vzhodu pa z drugimi Slovani (predniki Hrvatov) in z Obri.

Predniki Slovencev po naselitvi in današnje slovensko etnično ozemlje

Ob prihodu v Alpe in na Kras so še govorili praslovanski jezik (ozioroma eno od njegovih narečij); to so znanstveniki dokazali z načinom prevzemanja imen krajev in rek (npr. Ptuj, Celje, Logatec, Sava, Soča, Drava ipd.) – ta imena so namreč prevzeli od staroselcev, predvsem romaniziranih Ilirov in Keltov, in jih prilagodili praslovanskim glasovom.

Praslovanska govorica alpskih slovanskih priseljencev se je počasi spremenjala, se oddaljevala od praslovanščine in dobivala čedalje več potez novega jezika; ohranila pa je nekaj značilnosti praslovanščine, npr. dvojino. V **Brižinskih spomenikih** (prvem ohranjenem rokopisu v slovenskem jeziku – **iz 10. stoletja**) je nekaj posebnosti, ki že kažejo na jezikovni razvoj v slovenščino, in to je dokaz, da gre že za **zapis zgodnjega slovenskega jezika**, ne več praslovanskega.

☞ Svoj povzetek primerjajte s profesoričnim/profesorjevim in ga po potrebi dopolnite oz. popravite.

✍ Svoje znanje utrjujte in preverite z nalogami 1–8, dopolnite pa z nalogami 9–13.

10. stol. – prvi zapisi v slovenskem jeziku

Pripravite se na obravnavo te učne enote – oglejte si naslednje odlomke iz rokopisnih besedil in razmišljajte o tem, katere prve zapise v slovenskem jeziku že poznate ter kaj veste o njih in o okolišinah, v katerih so nastali.

1

Glagolite ponah Redka Izoufdo!
Bose golpodi milotiuvi otLe bose tebe il povuedo.
vueh moi greh. I Zuetemu crehtu. I Zueteti marui. I Zue
temu michaelu. I auzem crilatcem bosiem. I Zuetemu pe
tru. I a hem delom bostem. I a hetni moseni com bosiem.
lohem. vuernicom bosiem. I alem de vuam praudnim. luhe
praudnim. hebe bosimbe. cho kubiti i l povueden. u heh moih
greh. Izueru ui. dami ie nahem. Zuetet beusi. iti se na on
huet. pak se uhtati. na hod ni den.

2

Ecc bi detd nas neze
gresil tevukigemube
siti starosti neprigen
lioki nikoligese per
sali neimugi nislena
teleleimoki nuuvue
kigemubesti bone
seZavuiztiubui ne
pri iaZninu uvignan
odsZauui bosigz lotom
nanarodZlo vuezki
straZti lpetZali boi
do neimoki IboZre
duZemir

3

Iazze haglagolo
Zlodeiu. IuZem iego
delom. IuZem iego
lepo cam. Tose uue
ruui ubog uze mo
goki. lu iga Zin,
lu Zueti duh. Data
tri imena. edin bog
gozpod Zueti.
ise Zuozi nebo. I
emlo.

❑ Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

❑ Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj podčrtajte ali zapišite, po branju pa izdelajte strukturirani povzetek.

Najstarejše zapisano besedilo v slovenskem jeziku so **Brižinski spomeniki**. To so tri verska besedila, ki so nastala ok. l. 1000 na zgornjem Koroškem. Odkrili so jih l. 1807 v latinskom rokopisnem zborniku, ki so ga l. 1803 našli v samostanu v bavarskem mestu Freising in ga od tam prenesli v Bavarsko državno knjižnico v Münchnu. Odkrita slovenska besedila so po kraju najdbe poimenovali Freisinški spomeniki. (Slovenski koroški jezikoslovec Anton Janežič je bavarsko krajevno ime Freising poslovenil kot Brizine ali Brižinje in iz tega izpeljal pridevnik *brižinski*, zato Slovenci govorimo o *Brižinskih spomenikih*. V resnici pa ne gre za spomenike, temveč za rokopis.)

Rokopisni zbornik, v katerem so l. 1807 med latinskimi besedili odkrili tri slovenska besedila, je popotni duhovniški priročnik. Verjetno je pripadal škofu Abrahamu, ki je živel v 10. stol. in je služboval v bavarskem mestu Freisingu; v njegovi lasti so bila tudi obsežna posestva na slovenskem jezikovnem ozemlju na zgornjem Koroškem, ki je v tistem času spadalo pod Bavarce.

Znanstveniki sklepajo, da so bila besedila napisana v slovenščini zato, ker je škof Abraham sledil 200 let stari zahtevi cesarja Karla Velikega, da naj duhovniki najpomembnejša krščanska verska besedila izgovarjajo v ljudem razumljivem jeziku; zato je za verske obrede na zgornjem Koroškem uporabljal slovenske prevode nemških liturgičnih besedil.

Brižinski spomeniki so tri verska besedila – prvo in tretje besedilo sta obrazca za splošno spoved, drugo besedilo pa je pridiga o grehu in pokori. Napisani so v karolinški minuskuli (tj. v pisavi iz latiničnih malih črk).

Jezikoslovci so z razčlembou pisave in jezika ugotovili, da so bili *Brižinski spomeniki* napisani med letoma 972 in 1039 na zgornjem Koroškem (deloma najbrž kot prepisi še starejših predlog) in da je v njih zapisana **zgodnja slovenščina** (ki še ni bila narečno razcepljena).

Besedje *Brižinskih spomenikov* je v marsičem sorodno besedju sodobne slovenščine, saj se številne besede še danes uporabljajo v slovenskem knjižnem jeziku ali v slovenskih narečjih. Nekatere pa so seveda v tisočletnem razvoju dobile drugačen pomen.

Jezik *Brižinskih spomenikov* kaže na zgodnjo stopnjo slovenščine. Tako so npr. trije praslovanski e-jevski samoglasniki (e, jat ē in nosni ē) v drugem *Brižinskem spomeniku* zapisani z isto črko; ohranil pa se je poseben zapis nosnega ə. Iz tega lahko sklepamo, da je slovenščina ob nastanku *Brižinskih spomenikov* še poznaла nosna ē in ə (danes sta deloma ohranjena le v podjunskej narečju). V času zapisa teh besedil v slovenskem jeziku tudi ni bilo več dveh polglasnikov, temveč je bil en sam.

Med besednimi oblikami najdemo npr. še zvalniško obliko samostalnika. Ker so bila besedila prevedena iz nemščine, so v skladnji (predvsem v besednjem redu) opazni vplivi nemškega jezika.

 Za razmislek o jezikovnih in slogovnih značilnostih Brižinskih spomenikov rešite 1. nalogu.

Drugi Brižinski spomenik (pridiga o grehu in pokori) je zaradi izbrušenega sloga najpomembnejše slovensko besedilo do izida prve slovenske knjige (l. 1550).

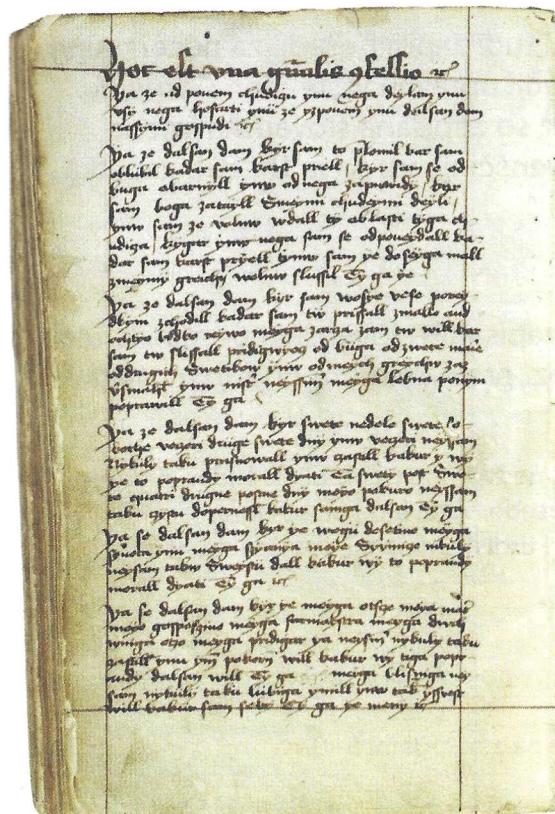
Najopaznejše slogovno sredstvo v njem je naštevanje (z njim sporočevalec stopnjuje izhodiščno misel). Opazni pa so še raba sopomenskih izrazov in njihovo priredno povezovanje, zamenjano zaporedje pridevnika in samostalnika v podrednih besednih zvezah, nagovor idr.

S pragmatičnega vidika pa je najpomembnejše prvo besedilo (**prvi Brižinski spomenik**), ki se je uporabljalo na dva načina: za branje in za ponavljanje.

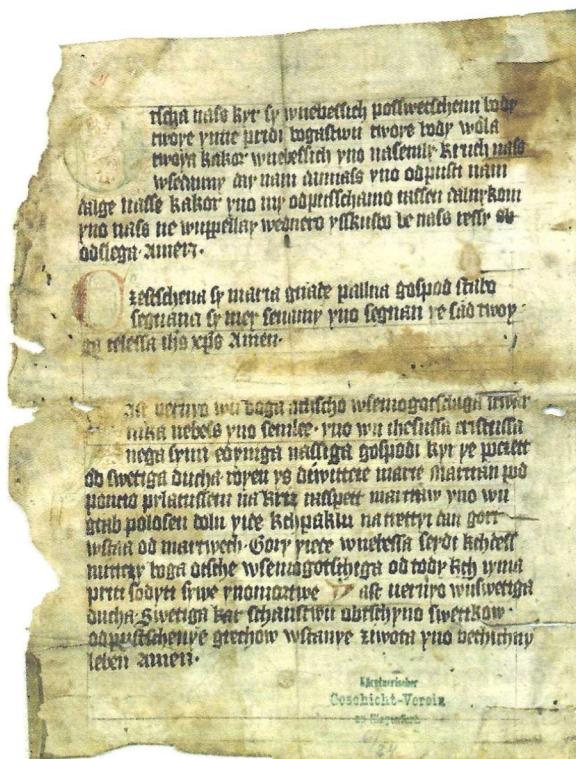
Brižinski spomeniki so pomembni z dveh vidikov: so najstarejše ohranljeno zapisano besedilo v slovenščini in najstarejši ohranjeni latinični zapis v slovanskem jeziku.

Brižinskim spomenikom so sledili drugi rokopisi, in to ne samo z versko vsebino, temveč tudi s posvetno. Nekaj se jih je ohranilo do danes – ti so nastajali od druge polovice 14. stol. dalje; zanje je značilno, da so napisani v gotski minuskuli oz. gotici (tj. v stilizirani pisavi, ki je nastala iz karolinške minuskule) in da že **izpričujejo narečno razcepljenost slovenskega jezika**.

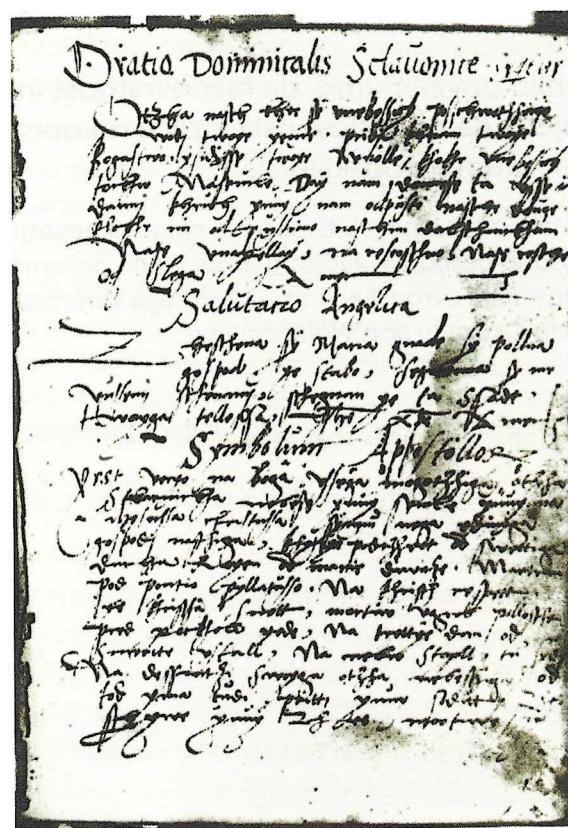
Iz tega časa so znani trije rokopisi z verskimi besedili: *Rateški rokopis*, *Stiški rokopis* in *Starogorski rokopis*.

Stički rokopis, 1. polovica 15. stol.

Rateški ali Celovski rokopis, 2. polovica 14. stol.

Starogorski rokopis, konec 15. stol.

Rateški rokopis, ki ga po kraju hrambe imenujemo tudi *Celovški*, je iz druge polovice 14. stol. Vsebuje tri verska besedila: očenaš, zdravamarijo in apostolsko vero. V njih se prepletajo gorenjske in koroške narečne posebnosti.

Stiški rokopis vsebuje več besedil – štiri so v slovenščini: obrazec splošne spovedi, kitica velikonočne pesmi (*Naš gospud*), predpridižni klic (*Milost ino gnada*) in molitev k Mariji (*Češčena bodi*). Besedila so bila zapisana v prvi polovici 15. stol. po starejših predlogah, prevedenih iz latinščine. Z razčlembi pisave so ugotovili, da je dve besedili zapisal neznani menih češkega rodu, ki je poiskal zatočišče v stiškem samostanu – v teh dveh besedilih je namreč v zapisu slovenskih glasov in besednih oblik opazen vpliv češkega jezika. Drugi dve besedili pa je zapisal drug menih, verjetno Čehov učenec; v teh dveh besedilih najdemo posebnosti dolenjskega narečja. *Stiški rokopis* hranijo v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Starogorski rokopis je po vsebini soroden *Rateškemu/Celovškemu rokopisu* – vsebuje očenaš, zdravamarijo in apostolsko vero. Jezikoslovci sklepajo, da je ta verska besedila konec 15. stol. zapisal duhovnik Lavrencij, vikar na Stari gori pri Čedadu. V njih so rahli sledovi raznih narečij (tudi primorskega) in iz tega sklepamo, da je tudi ta zapis nastal po starejših predlogah; te so "potovale" iz pokrajine v pokrajino in pri tem deloma sprejemale nekatere narečne poteze prepisovalcev. *Starogorski rokopis* hranijo v Nadškofijskem arhivu v Vidmu/Udinah v Italiji.

Poleg zapisov verskih besedil so se iz tega časa ohranili tudi zapisи besedil za necerkvene obredne priložnosti (npr. *prisege mesta Kranja*) ter besedil upravne vrste, npr. *Černejski/Čedajski rokopis* (darovnice), *Škofjeloški rokopis* (v njem so zapisana slovenska imena mesecev), *Videmski rokopis* (z zapisom števnikov v slovenščini); vsi so iz 15. ali z začetka 16. stoletja.

Za konec lahko povzamemo, da raznovrstnost in slog zapisanih slovenskih besedil iz tega časa izpričujeta, da se je slovenski jezik v rokopisnem oz. predknjižnem obdobju uveljavil podobno kot drugi evropski jeziki.

Ob tem ne smemo pozabiti, da se je njegova govorna zvrst nedvomno uporabljala tudi v ljudskih umetnostnih besedilih; zapisani drobci (npr. posamezne besede, verzi ipd.) pa so ohranjeni celo v besedilih evropskega trubadurskega slovstva, npr. pri tirolskem pesniku, skladatelju in diplomatu Oswaldu von Wolkensteinu.

☞ Svoj povzetek primerjajte s profesoričnim/profesorjevim in ga po potrebi dopolnite oz. popravite.

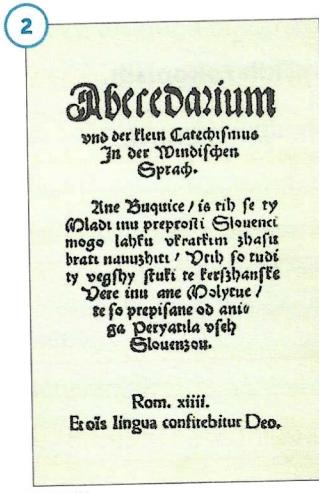
✍ Svoje znanje utrjujte in preverite z nalogami 1–4, dopolnite pa z nalogami 5–9.

16. stol. – nastanek slovenskega knjižnega jezika

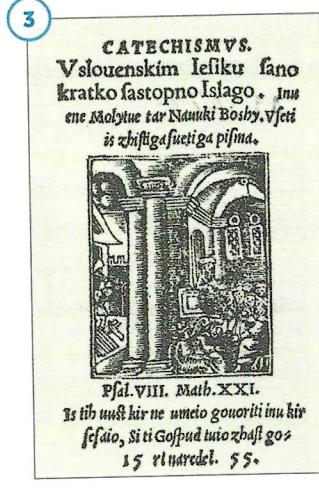
 Pripravite se na obravnavo te učne enote – oglejte si naslovnice slovenskih knjig ter razmišljajte o tem, kaj veste o verskem gibanju v Evropi v 16. stol., ki je spodbudilo izid teh knjig, in o začetkih slovenskega knjižnega jezika.

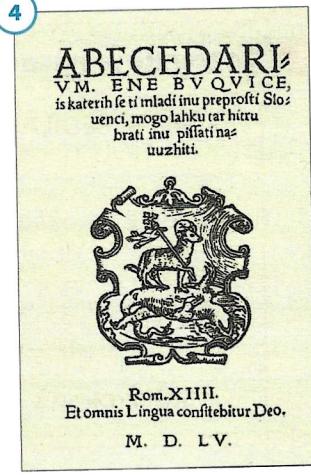
(1550)

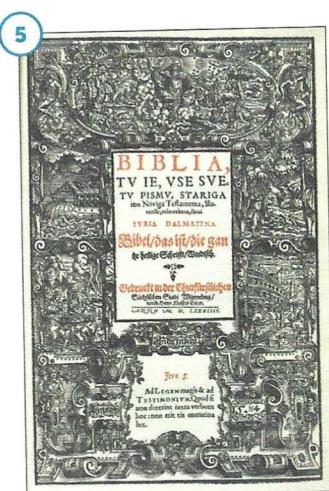
(1550)

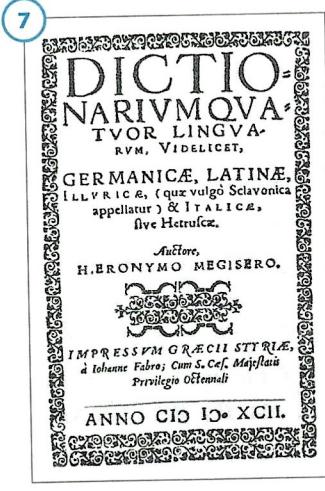
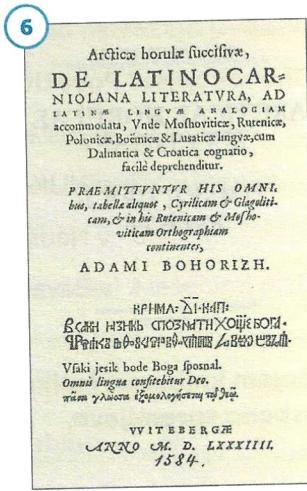
Psal. VIII. Math. XXI.
Is tib unse kir ne umeo gonoriti inu ki
sesao, Si ti Gospud tuio zhast goz
15 vlnaredel. 55.

Rom. XIII.
Et omnis Lingua confitebitur Deo.
M. D. L V.

Digitized by srujanika@gmail.com

 Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

 Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj podčrtajte ali zapišite, po branju pa izdelajte strukturirani povzetek.

16. stoletje je Slovencem prineslo **prvo tiskano gradivo v slovenščini** – in to le slabih 100 let potem, ko je nemški tiskar Johannes Gutenberg izumil premične kovinske črke in l. 1455 natisnil prvo knjigo v Evropi.

Slovenske besede so bile prvič natisnjene **na letaku** iz l. 1515 – v nemški pesmi vojaških najemnikov je natisnjen slovenski verz *Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna*. Čez nekaj let so sledile **tiskane knjige v slovenščini**; te so tesno povezane s protestantsko versko reformo – l. 1550 sta na Nemškem izšli prvi slovenski knjigi, tj. *Katekizem* in *Abecednik*, ki ju je napisal slovenski protestantski duhovnik **Primož Trubar**. Z njima se je slovenščina zelo zgodaj pridružila knjižno kultiviranim jezikom.

Prve slovenske besede (na letaku) in prvi slovenski knjigi so bile natisnjene v stari nemški pisavi, v gotici. Trubar je nato na prigovarjanje koprskega škofa Vergerija, svojega mentorja, **opustil gothic** in se odločil za humanistično latinično pisavo. Zato je svoji prvi knjigi znova izdal l. 1555, tokrat v svoji **priredbi humanistične latinične pisave**; to so kasneje nekoliko spopolnili Trubarjevi sodobniki Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin in Adam Bohorič – po slednjem jo imenujemo **bohoričica**. V tej pisavi je po l. 1555 izšlo nekaj več kot 20 Trubarjevih del (pomembnejša so: *Ta evangeli sv. Matevža, Cerkovna ordninga, Ta celi novi testament in Hišna postila*) in tudi del drugih slovenskih protestantskih piscev.

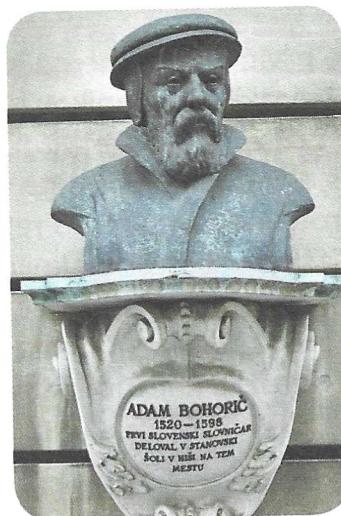
Primož Trubar

Rekli smo, da so prve tiskane knjige v slovenščini povezane s protestantsko versko reformo. Primož Trubar in slovenski protestantski pisci, ki so pisali za njim (npr. Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin), so namreč sledili protestantskemu načelu, da naj verniki berejo ali poslušajo verska besedila v svojem domačem jeziku – zato so verska besedila prevajali v slovenščino (in jih priali). Ker pa je bila slovenščina v 16. stol. že močno narečno razcepljena, se je Trubar kot prvi znašel v veliki zadregi – v katerem jeziku naj piše, da ga bo razumel čim širši krog poslušalcev oz. bralcev? Sicer je bil rojen na Raščici na Dolenjskem, a jo je že v otroštvu zapustil; pozneje pa je (še pred prestopom v protestantsko vero) po več let deloval kot pridigar v Laškem, Trstu in Ljubljani ter se pri tem seznanil z raznimi narečji pa tudi z nastajajočim nadnarečnim jezikom v starejših prepisih cerkvenih besedil. Zato je za podstavo slovenskega knjižnega jezika vzel **jezik pridigarskega izročila ljubljanske škofije**, ki je vseboval tako dolenske kot gorenjske značilnosti in je bil dovolj dvignjen nad izrazito krajevne narečne posebnosti, da je bil razumljiv na širšem slovenskem območju. Seveda pa knjižni jezik ni bil zgolj zapis govora – vrsto odločitev o njem je moral Trubar sprejeti sam.

Trubarjev knjižni jezik je z novimi rešitvami obogatil **Jurij Dalmatin** ob prevodu celotnega Svetega pisma (*Biblija*, 1584). Ker je do naslednjega prevoda Svetega pisma preteklo čez 200 let in ker je bila Dalmatinova *Biblija* izvzeta iz protireformacijskega uničevanja protestantskih knjig, je dve stoletji pomagala ohranjati enotnost in ugled knjižne slovenščine.

V 16. stol. sta izšla tudi dva jezikovna priročnika: slovnica in slovar. Prvo slovno slovenskega jezika je napisal **Adam Bohorič**. Izšla je l. 1584 z naslovom *Arcticae horualae succisivae (Proste zimske urice)*. Napisana je v latinščini (strokovnem jeziku 16. stol.), vsebuje pa slovenske zglede (ob latinskih prevodih). Pritejali so jo še v 18. stol.

Prvi slovar, v katerem se pojavljajo slovenske besede, je l. 1592 izdal Nemec **Hieronim Megiser** – gre za slovar štirih jezikov (*Dictionarium quatuor linguarum*); v njem je poleg nemškega, latinskega in italijanskega besedja navedeno tudi slovensko, slovarskemu delu pa je dodana tudi kratka slovnica.

Adam Bohorič

Hieronim Megiser

V 16. stol. sta se torej začela in utrdila slovenska pisava in slovenski knjižni jezik – in sicer v prevodih verskih besedil (catekizem, Sveti pismo), v strokovnih besedilih (v slovniči in slovarju) ter tudi v pesmaricah.

Žal se je to bogato obdobje žalostno končalo – konec 16. stol. je bil protestantizem na Slovenskem uradno prepovedan, protestanti so bili izgnani, njihove knjige deloma požgane (razen Dalmatinove *Biblje*), deloma pa dovoljene zgolj za branje v omejenem krogu.

⟳ Svoj povzetek primerjajte s profesoričnim/profesorjevim in ga po potrebi dopolnite oz. popravite.

✍ Svoje znanje utrjujte in preverite z nalogami 1–5, dopolnite pa z nalogami 6–9.

1 ► Oglejte si odlomek iz Trubarjevega prevoda Matevževega evangelija (1555) in poslušajte posnetek.

Mi imamo pag tukai tri rizhi vom pouedati: Na peruu. Kadar ta Slouenski Iesig ſe pouſod glih inu veni vishi ne gouori, drigazhi gouore ſdostimi beſfedam! Crainci, drigazhi Coroshci, drigazhi Shtaierij inu Dolenci tar Besiaki, drigazhi Krashouci inu Istriani, drigazhi Crouati. Obtu ſimo mi letu nashe dellu vta Crainski Iesig hoteli postauiti, ſa do ſti rizhi uolo, ner vezh pag, kiſe nom sdy, de ta, tih drugih Deshel ludi, tudi mogo fastopiti: Inu mi ne ſimo vjetimu nashimu obrazhanu, oli Tolmazheuanu le-

pih, glatkih, viſlokih, kunſtnih, nouih oli nesnanih beſfed iſkali, Temuzh te gmainſke Crainske preproſte beſfede, kateri uſaki dobro preproſti ſloueniz lahku more fastopiti: Sakai ta muž ſuetiga Euangelia inu nashe Isuelizhane, ne ſtoj vlepih ofertnih beſfedah, Temuzh vtih duhei vti riſnici vti prauí veri inu venim ſuetim kershanskim lebnu.

Hdrugimu vom poueimo, de mi uletim, nashim preurazhenu, ſmo ueden imeili pred ſebo, ta prauí ſtudeniz tiga Nouiga Testamenta kir ie Gershki piſſan, raven tiga ſmo mi tudí gledali na tu preurazhene tih nouih inu starih vuzhenikou, kateri ſi ta nou Testament is tiga Gerskiga Iesika, vta Latinski, Nemshki inu vlashki preobernili, Ner vezh pag na Erasmou Roterodamou nou Testament, htimu ſo nom nega annotationes ſylnu pomagale.

Slovenski knjižni jezik v 17. stol. in v prvi polovici 18. stol.

Pripravite se na obravnavo te učne enote – razmišljajte o tem, kaj že veste o Slovencih in slovenski književnosti v obdobju med l. 1600 in 1750.

Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj podčrtajte ali zapišite, po branju pa izdelajte strukturirani povzetek.

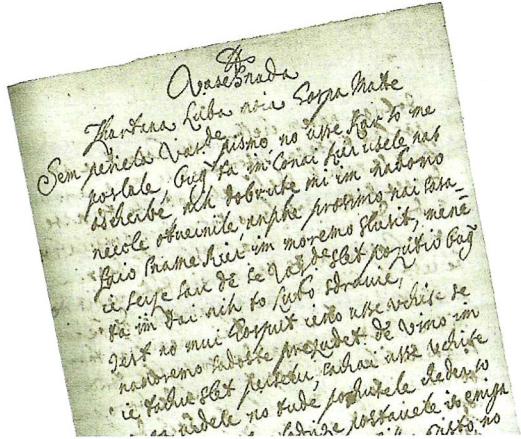

Tomaž Hren

17. stol. in prvo polovico 18. stol. imenujemo obdobje **protireformacije** in **katoliške obnove**. Protestantizem na Slovenskem je bil namreč konec 16. stol. uradno prepovedan, protestanti so bili izgnani, njihove knjige pa večinoma požgane.

Klub uničenju knjig se je protestantsko jezikovno izročilo v naslednjih stoletjih nadaljevalo, in sicer z ohranjeno Dalmatinovo *Biblio* (ki pa je niso brali verniki sami, temveč duhovniki) in z redkimi natisnjениmi knjigami z versko vsebino. Zanimivo je, da je bil največji ohranjevalec protestantskega jezika ljubljanski katoliški škof **Tomaž Hren**, sicer glavni protireformator na Kranjskem – l. 1613 je izdal zbirko evangeliјev in beril za nedelje in praznike (*Evangelia inu listuvi*); večino besedil za to zbirko je vzel iz Dalmatinove *Biblie*, jih nekoliko priredil ter jezik očistil nekaterih prevzetih (nemških) besed. (Ta zbirka je nato izšla še večkrat in je ohranjala protestantski knjižni jezik, čeprav je vsak izdajatelj v njej kaj spremenil.)

Sicer pa je 17. stol. predvsem **obdobje rokopisov**, in sicer zasebnih in javnih. Zasebni rokopisi so npr. plemiška pisma Marije Izabele Marenzi iz Trsta in njene matere Ester M. Coraduzzi z gradu Koča vas pri Ložu; ta pisma kažejo na rabo slovenščine tudi med višjimi sloji prebivalstva. Javni rokopisi pa so npr. **prisežni obrazci** (uradne prisege) za meščane pred opravljanjem raznih funkcij in rokopisi mnogih za tisk pripravljenih del, ki pa niso bila natisnjena.

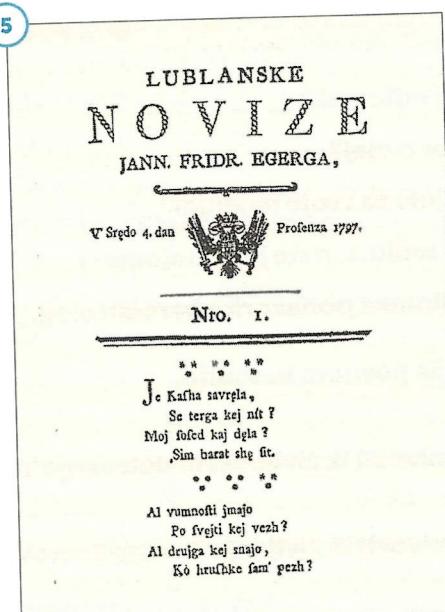
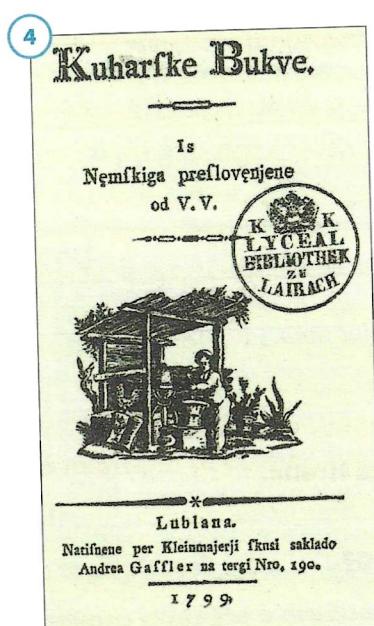
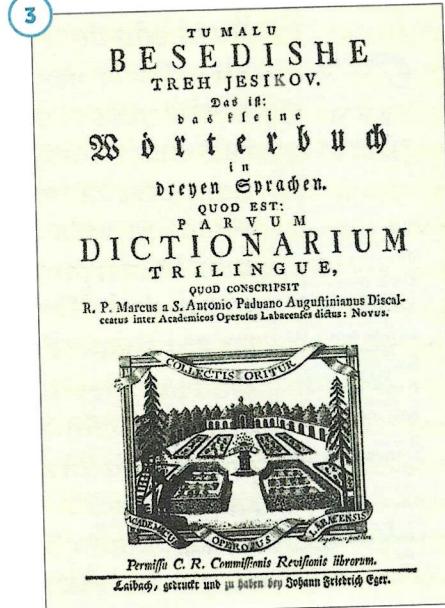
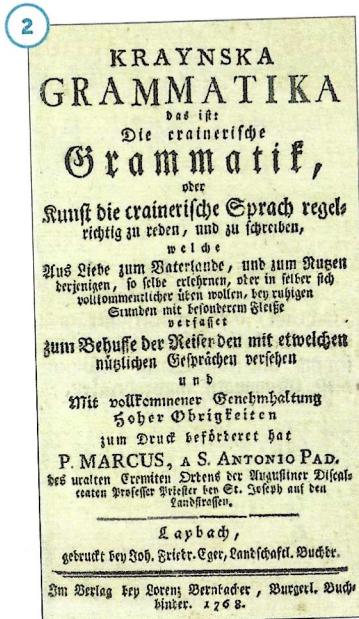

Janez Svetokriški: Sveti priročnik

Proti koncu 17. stol., še bolj pa v prvi polovici 18. stol. se je spet razmahnilo izdajanje slovenskih knjig z versko vsebino in za duhovnike. Tedaj je bila najbolj razširjena besedilna vrsta **pridiga**. Najbolj znani slovenski pridigar je bil **Janez Svetokriški** (Tobija Lionelli); svoje slovenske pridige je izdal v zbirki *Sacrum promptuarium* (*Sveti priročnik*, 1691).

Slovenski knjižni jezik v drugi polovici 18. stol.

 Pripravite se na obravnavo te učne enote – razmišljajte o tem, kaj že veste o Slovencih in slovenski književnosti v drugi polovici 18. stol. Nato si oglejte naslovnice del iz tega obdobja ter razmišljajte o tem, katera neumetnostna dela so izšla v tem obdobju in kaj je vplivalo na njihov nastanek.

 Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

 Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj podčrtajte ali zapišite, po branju pa izdelajte strukturirani povzetek.

Obdobju protireformacije in katoliške obnove, iz katerega imamo precej rokopisov in samo nekaj natisnjениh verskih piročnikov za duhovnike, je sledila bogatejša doba razsvetljenstva. Zanjo je značilno večje število tiskanih del, in to ne le verskih, temveč tudi posvetnih – v času vladanja cesarice Marije Terezije in njenega sina cesarja Jožefa II. so bile namreč izvedene številne reforme, med drugim uvedba splošne šolske obveznosti in s tem dvig ravni pismenosti. Izobraženi razsvetljenci so si (tudi pod vplivom teh reform) precej prizadevali za rabo slovenskega jezika na vseh življenjskih področjih.

V drugi polovici 18. stoletja je bilo pri nas **natisnjene veliko del s posvetno vsebino**. Njihovi pisci pa niso bili vsi iz osrednjih slovenskih območij, temveč tudi od drugod, npr. iz Štajerske, Koroške in Prekmurja; ker so si žeeli pridobiti čim več bralcev (da bi jih izobrazili), so pisali v jeziku svoje dežele. Zato so v tem času obstajale **pokrajinske različice knjižnega jezika**, in sicer osrednja, štajerska in koroška, na vzhodu pa celo **prekmurski knjižni jezik**.

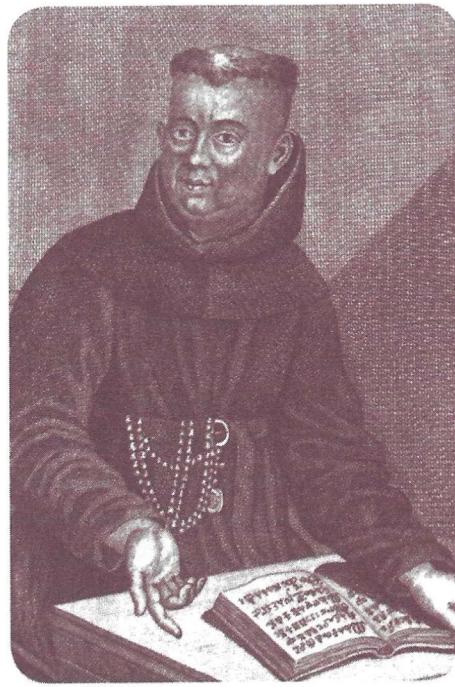
Jurij Japelj

Prvi korak k poenotenuju teh različic v skupni slovenski knjižni jezik predstavlja eno od pomembnejših del iz tega obdobja, **katoliški prevod Svetega pisma** (izhajal je od l. 1784 do 1802). Pripravil ga je **Jurij Japelj s sodelavci** – najprej je z Blažem Kumerdejem prevedel *Novo zavezo*, nato pa z mlajšimi sodelavci še *Staro zavezo*. Prevajalci so prevajali latinski prevod Svetega pisma, ob tem pa so precej upoštevali Dalmatinov prevod, zato katoliški prevod ohranja protestantsko pisno in jezikovno tradicijo (le besedje je bogatejše, pojavljajo pa se tudi gorenjske besedne oblike).

Za razmislek o tem rešite 1. nalog.

V tem obdobju je prišlo tudi do nadaljnje krepitve Bohoričeve in Megiserjeve dejavnosti – natisnjene so bile **slovnice in slovarji**. **Marko Pohlin** je v svoji nemško pisani slovnici obravnaval osrednjo (ljubljansko) različico slovenskega knjižnega jezika, **Ožbalt Gutsman** v nemško pisani slovnici koroško različico, **Jurij (Georg) Zelenko** pa v dvojezično pisani slovnici štajersko različico. Pohlin in Gutsman sta izdala tudi slovarja: Pohlin trojezičnega (slovensko-nemško-latinskega), Gutsman pa dvojezičnega (nemško-slovenskega).

Najpomembnejši cilji tega obdobja (Vodnikov veliki slovar ter Kumerdejeva in Japljeva velika slovnica) pa so žal ostali v rokopisu.

Marko Pohlin

Konec 18. stol. so začela izhajati tudi druga **strokovna dela**, npr. *Kuharske bukve* in *Babištvo ali porodničarsi vuk za babice Valentina Vodnika*. S prevajanjem patentov (cesarskih odredb) pa se je razvijalo tudi slovensko upravno-pravno strokovno izrazje.

Valentin Vodnik

Preprostejši bralec se je v tem obdobju prvič srečal s **publicističnimi besedili** – Valentin Vodnik je v slovenščini izdajal zbornika *Velika pratika* (1795–1797) in *Mala pratika* (1798–1806) ter časopis *Lublanske novice* (1797–1800) – članke za objavo v časopisu je povzeman in prevajal iz nemščine (iz časopisa *Wiener Zeitung*), dodajal pa je tudi domače novice in obvestila, večinoma iz Ljubljane in Kranjske.

Anton Tomaž Linhart

V obdobju razsvetljenstva se je slovenščina razživila tudi na umetnostnem področju – začetek **posvetnega pesništva** (z zbornikom *Pisanice od lepeh umetnosti* Janeza Damascena Deva in z Vodnikovima pesniškima zbirkama *Pesmi za pokušino* in *Pesmi za brambovce*) ter **posvetne dramatike** (s komedijama *Županova Micka* in *Ta veseli dan ali Matiček se ženi Antonia Tomaža Linharta*).

Hkrati z razcvetom raznovrstnih del v slovenščini pa je slovenščina v tem obdobju začela prihajati v vse večje nasprotje z nemščino – mnogi meščani in plemiči so prvič v slovenski zgodovini začeli gledati na slovenščino kot na jezik nižjih stanov; v vse večji meri se je začelo pojavljati t. i. nemškutarstvo.

☞ Svoj povzetek primerjajte s profesoričnim/profesorjevim in ga po potrebi dopolnite oz. popravite.

✍ Svoje znanje utrjujte in preverite z nalogami 1–4, dopolnite pa z nalogami 5–6.

1 ► Preberite odlomka iz protestantskega in katoliškega prevoda Svetega pisma.
(Če želite, lahko poslušate posnetka obeh odlomkov.)

A **Sinear!** E bil pak po vsem Svejtu le en Iesik, inu le ena po vsem besseda. Inu pèrgudilu se je, kadar so ony shli pruti Sonzhni-mu is'hodu, de so nashli enu raunu Pùle v'Desheli Sinear, inu so tamkaj prebivali, inu je edàn h'drugimu djal: Nu, sturimo Zégle, inu je shgimo: Inu ony so vseli Zégle sa Kamèn, inu Yll sa Apnu, inu so djali: Nu, sturimo si enu Méstu, inu Turn, kateriga vèrh bo notèr do Neba dosegèl, de si my enu Babelski ime sturimo. Sakaj my bomo lahkej reskrøpleni po vsem Svejti. Tedaj je Gospod doli shàl, de bi vidil tu Méstu, inu Turn, kateri so Zhlo-večki otroci sydali. Inu Gospod je djal: Pole, onu je le en Folk, inu le en Iesik, mej nym vsemi, inu so letu sazheli delati, inu ony nebodo nehali od vsliga tiga, kar so si naprej vseli delati. Nu, pojdimo dol, inu nym tamkaj nyh bessèdo sméshajmo, de edàn drusiga jesika nebo resumel. Taku je Gospod nje od unod reskrupil po vsem Svejti, de so morali nehati od sydanja tiga Mésta. Satu je timuistimu Méstu ime »Babel«, kèr je Gospod tamkaj bil smeshal vseh Deshel bessèdo, inu nje od unod reskrupil po vseh Deshelah.

Kratek pregled razvoja slovenske pisave

 Pripravite se na obravnavo te učne enote – oglejte si naslednje odlomke ter razmišljajte o tem, v kateri pisavi so bili napisani in kako vi pišete besedila v slovenskem in tujem jeziku (oz. v tujih jezikih).

1

Ecce bi dedit nas neze
grefil tevne kigemube
siti starosti neprigen
liotki mikoligcse pet
sali neimugi nislzna
telele imoki nuuvug
kigemubesti bone
se Zavuičtibui ne
pri ial nnu uvignan
od řlauui bosige potom
nanayodlo vuezki
stralci Ipetzali boi
do neimoki Ibluz
dužemir

2

Slovenia
uenzom / Gnado / Myr / Mylo
hostinu prauu Sposna
neboshye / skusi Jev
susa Christusa
prossim.

Obi kerzhenis
ki / Jez sem lete
stuke is suetiga
pisma (inu nih
islage vre peisu
ni shloshene) latere vsaki sastrop
ni zhlouitki hozhe vnebn pryc
ima vediti inu deshati / hüm
tudi to literario inu ano pridigos
vle te buquice! pustill prepisati
vnash iesig! Begu nazhast inu
hdobrumu vsem mladim tac
preprostim ludem nashe deshes
le. Sakat is tih/se vsakilahku
A iii

3

A
Sinear!

E bil pak po vsem Svejtu le en lesik, inu le ena po vsem
besseda. Inu pèrgudilu se je, kadar so ony shli pruti Sonzhni-
mu is' hodu, de to nafshi enu raunu Pùle v'Desheli Sinear, inu
so tamkaj prebivali, inu je edan h' drugimi djal: Nu, sturimo
Zégle, inu je shgimo: Inu ony so vesel Zégle sa Kamén, inu
Yll sa Apnu, inu so djali: Nu, sturimo si enu Mèstu, inu
Turn, kateriga vèrh bo notèr do Nela dosfègl, de si my enu Turn.
ime sturimo. Sakaj my bomo lahkej reskrepljeni po vsem Svejti.
Teda je Gospod doli shal, de bi vidil tu Mèstu, inu Turn, kateri so Zhlo-

4

Poddnji mož

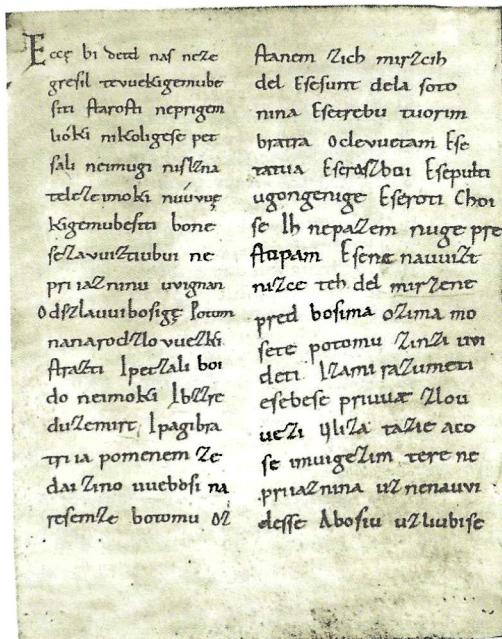
Od nikaj lepè so ljubljanke Slovake,
Al lepsi od triske bilo ni nobene,
Nobene očem bilo bolj začehene,
Ob času nje cotja dokleta, no žene.
Ko nár bolj iz zvezd je danica sveta,
Nar lepsi iz doklic je triska bila,
Mnogtere device, mnogtere ženice
Okò je na skrovini volje prelivalo
Ker triski sorče se je gubljavalo,
Al gublji je zju bilo vedno primalo,
Ker sledala mokriki okoli slovci,
Skudala jih v mrzce razpete ji ojet,
Je znala obljubit, je znala o breči,
In bitti porljedna, in bitti preozetna,
Mladence, unimat, biti starim perjetna,
Možij in zavijac je bila vsek umetna,
Možake je dolgo vodila za nos,
Ga stakne na zadnje, ki bil ji je kod.

 Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

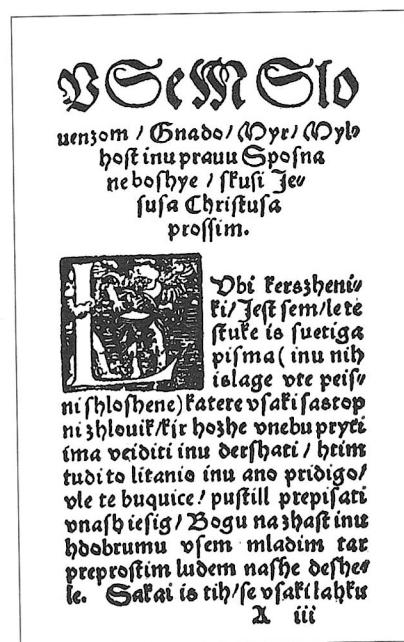
 Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj podrtajte ali zapisihte, po branju pa izdelajte strukturirani povzetek.

Slovenci pišemo od leve proti desni, in sicer tako, da v izgovorjeni besedi prepoznamo posamezne glasove in te nato zapišemo z ustreznimi črkami. **Slovenska pisava** je torej **glasovna**; od prvih zapisov dalje je **latinica**, le da so se nekateri glasovi v raznih obdobjih pisali različno in v **raznih vrstah latinice**.

Slovenski jezik je bil (kot prvi med naravnimi slovanskimi jeziki) prvič zapisan v *Brižinskih spomenikih* (iz 10. stol.), in sicer v **karolinški minuskuli**, tj. v pisavi iz latiničnih malih črk. Druga ohranjena besedila iz rokopisnega oz. predknjižnega obdobja (npr. *Celovški/Rateški, Stiški* in *Starogorski rokopis*, ki so nastali v l. 1350–1500) ter tudi prvi slovenski knjigi (*Trubarjeva Katekizem* in *Abecednik* iz l. 1550) pa so bili napisani v **gotski minuskuli oz. gotici**, tj. v stilizirani pisavi, ki se je razvila iz karolinške minuskule.

Brižinski spomenik, odlomek iz drugega besedila (prepis s konca 10. stol.)

Primož Trubar: Katekizem, 1550

Primož Trubar je po izidu svojih prvih dveh knjig opustil izumetničeno gotico ter se odločil za **humanistično pisavo** (ta je v 15. stol. nastala v renesančni Italiji iz karolinške minuskule). V njej sta bili l. 1555 ponatisnjeni njegovi prvi knjigi, nato pa tiskane vse naslednje. Ker za nekatere slovenske glasove (npr. s, z, c, š, ž, č, v, u, i, j) v humanistični pisavi ni bilo dovolj ustreznih črk, se je odločil za nekoliko poenostavljen nemški način zapisovanja – tega sta kasneje popravila oz. dopolnila njegova sodobnika Sebastijan Krelj in Adam Bohorič, uveljavil pa Jurij Dalmatin. Popravljena in dopolnjena Trubarjeva latinična pisava se imenuje **bohoričica**. V njej so Slovenci pisali vse do srede 19. stol.

INu G o s p v D Bug je rekàl: Nej dobru de je Zhlovik sam: Iest hozhem njemu eno pomuzh sturiti, katera bo f okuli njega. Sakaj kadar je G o s p v D Bug bil sluril is Semle vso shlaht Svirino na Puli, inu vše shlaht Ptize pod Nebom, je on nje pèrpelal k'Adamu, de bi vidil, koku bi on nje imenoval: Sakaj kakò bi Adam všako shivo Svirino imenoval, taku je imela imenovanata biti. Tedaj je Adam všaki Shivini inu Ptici pod Nebom, inu Svirini na Puli svoje ime dal. Ali Zhlovéku nej bila obena pomuzh najdena, katera bi okuli njega bila.

Jurij Dalmatin: Biblijá, 1584

GLAS	ČRKA	PRIMER
s	ſ	<i>ſam</i>
z	s	<i>sakaj</i>
c	z	<i>ptize</i>

GLAS	ČRKA	PRIMER
š	ʃh	<i>Turjaʃkim</i>
ž	sh	<i>shivo</i>
č	zh	<i>hozhem</i>

Znamenja za sičnike (s, z, c) in šumevce (š, ž, č) v bohoričici

Že na koncu 18. stol., še zlasti pa v prvi polovici 19. stol. (tj. v času jezikoslovca Jerneja Kopitarja in pesnika Franceta Prešerna) so pisci skušali popraviti bohoričico, in sicer zato, ker ni imela dovolj črk za vse glasove (npr. ni imela posebnih črk za ločevanje ozkega in širokega o, ozkega in širokega e ter polglasnika) in ker je bilo treba glasove š, ž in č pisati z dverma črkama. Slovničarja Fran Metelko in Peter Dajnko sta v 20. letih 19. stol. vsak po svoje skušala odpraviti pomanjkljivosti bohoričice, in sicer tako, da sta sestavila novi pisavi (metelčico oz. dajnčico), ki sta imeli poleg latiničnih črk tudi cirilične (za manjkajoče latinične).

22. *Lasiola insris.*

Ko se nékdej ris inz lesiža zavol lepoté med seboj pre-
pírata, se žádne ris se svójo takó lepo pisano poltjo ale koxo
kvalite, de jo sléhern že vesélem ogledúje. Lesiža -mu prave:
Kolékam žalji sem jàz, ker me je taka lepotá ve glave, ka-
koruna tebe na polte! Spožnáj poprej mojo glavo, potele ma-
me le svójo vnanu lepotu nasprota postavlaj.

Nótrema lepota je mém vnanie bleskobe veliko vèu vrédná.

Fran Metelko: Učna sestava slovenskega jezika v kraljestvu Ilirija in v sosednjih deželah, 1825

Ker sta novi pisavi samo deloma odpravljali pomanjkljivosti bohoričice in ker sta bili zaradi mešanja s cirilico tudi estetsko neskladni, sta naleteli na hud odpor – med drugimi sta jima odločno nasprotovala predvsem Matija Čop in France Prešeren. Vnela se je t. i. črkarska pravda, ki se je končala v 30. letih 19. stol. z vladno prepovedjo metelčice in dajnčice.

Zato je za nekaj časa obveljala bohoričica – to pa je v slovenskem časniku *Kmetijske in rokodelske novice* (1843–1902) čedalje bolj izpodrivala **gajica**, tj. latinična pisava, imenovana po Ljudevitu Gaju, ki je za hrvaški jezik priredil češko latinico s kljukicami za šumevce (š, ž, č). Gajica je v slovenskih deželah dokončno prevladala okrog l. 1845 in jo pišemo še danes, čeprav je za potrebe slovenščine tudi ta nepopolna.

Hraſt ſtojí v' Turjaſhkim dvori,
Verh vsdiguje ſvoj v' oblake,
V' fenzi per kamnitni misi
Sbor ſedí goſpode ſhlahntne,
'Star' Turjaſhan ſpet goſtuje
Rosamundine ſnubazhe.

Rosamunda, rosha dékliz,
Zhaſt deshele je domazhe,
Njé pogledi, ſvile ſtrele
'S neba jaſniga poſlane,
Dalezh krog junakov ſerzam
Vſhigajlo ſklelezhe rane.

France Prešeren: Turjaška Rozamunda

36. Kaj so delavne yele?

One so naj menje, pa naj brojnate sega stana v' roji, kere vse dela opravlajo, med ino vosek nosijo, prebivalise snaxijo, vodo ino druge reqi donašajo, plod s' kermno kajso oskerbuvajo ino za slobodnost uelnika straxajo.

Peter Dajnko: Čelarstvo ali celo novi, kratki, popun navuk čelne reje, 1831

► Svoj povzetek primerjajte s profesoričnim/profesorjevim in ga po potrebi dopolnite oz. popravite.

 Svoje znanje utrijuite in preverite z nalogama 1 in 2, dopolnite pa z nalogama 3 in 4.

Slovenski knjižni jezik v prvi polovici 19. stoletja

 Pripravite se na obravnavo te učne enote – razmišljajte o tem, kaj že veste o Slovencih in slovenski književnosti v prvi polovici 19. stol. Nato si oglejte naslovnici dveh jezikovnih priročnikov iz tega obdobja in razmišljajte o njuni vlogi v razvoju slovenskega knjižnega jezika.

 Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

 Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj izpišite.

Na začetku 19. stol. je svoje delo iz prejšnjega obdobja, tj. iz obdobja književnega preporoda, nadaljeval **Valentin Vodnik**, in to ne samo kot pesnik, urednik itd., temveč tudi kot sloveničar. V času Ilirskeh provinc (1809–1813) je namreč slovenščina (ki je bila poleg francoščine uradni jezik) postala tudi učni jezik v osnovnih in srednjih šolah, zato je bilo treba pripraviti gradivo za poučevanje in učenje v slovenščini. Za ta namen je Vodnik I. 1811 izdal *Pismenost ali gramatiko za perve šole* – to je bila **prva slovnica, napisana v slovenskem jeziku**; namenjena je bila učiteljem za poučevanje slovenščine v osnovnih šolah in gimnazijah.

Valentin Vodnik

Sicer pa je bila prva polovica 19. stol. na Slovenskem obdobje razmišljanja o slovenskem jeziku: o ustreznosti slovenske pisave, o razvitosti slovenskega jezika za razne vrste besedil, o smiselnosti vztrajanja pri slovenščini, o potrebi po enotnem slovenskem knjižnem jeziku ipd. To obdobje so zaznamovali najprej Jernej Kopitar, nato pa predvsem Matija Čop in France Prešeren.

Matija Čop

France Prešeren

Jernej Kopitar, ki je bil ravnatelj dunajske dvorne knjižnice in državni cenzor za slovanske in novogrške knjige, je tri leta pred Vodnikovo slovnico izdal v nemščini napisano *Slovnico slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem* (*Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, 1808). V njej je pozival k **reformi bohoričice** (tedanje slovenske pisave) in k **poenotenju knjižnega jezika za vse Slovence**.

Jernej Kopitar

💡 Preberite prevod odlomka iz Kopitarjeve slovnice (1808), basni iz slovnice Petra Dajnka (1824) in Frana Metelka (1825) ter Prešernov sonet (1832) in razmišljajte o tem, kako so bila ta besedila povezana med seboj. (Če basni ne morete prebrati, lahko poslušate posnetek – med poslušanjem pa boste pozorni na zapis besed.)

1

Če bi nam nebo poslalo drugega, rimskega Cirila, ki bi, posnemaje onega prvega, grškega, izumil k 20 latinskim znakom še 9 novih, po obliku podobnih latinskim, bi bili Slovani edini srečni ljudje v Evropi. Abeceda bi nam bila v tem primeru v podporo, saj bi smiselno sledila jeziku. V tem primeru bi bila sreča za slovansko slovstvo, da se je tolkarji zakasnilo: treba bi bilo namreč le posamezne rodojube, ki se ukvarjajo z njim, pregovoriti, da sprejmejo novo abecedo. To bi se zgodilo tem laže, ker na vseh straneh hrepenijo po enotnem črkopisu in pravopisu za vsa narečja. Ker bi bila to nova abeceda in ne češka, poljska, hrvaška, kranjska itd., bi jo zato rajši sprejeli vsi rodovi, saj bi jih ne ovirala pri tem narodna nečimrnost.

Jernej Kopitar (1808)

▶ 2

2. Stara mis ino žene mlade.

Stara mis je svoje mlade opomenula, či
dugo čejo xiveti, se naj mačk ogiblejo. Kda
pa je enkrat mačka že k' sebi vabila, ino jím
dobrega zverja obeležala dati, so mlade misi na
svoje matere opomin pozabile, ino k' mački
sle; kak hitro pa so tam bile, je jè mačka
pojela.

Tota fabula vyzví: Keri na dobre opomíne
pozabijo, so sami na svoji nesreči krví.

Peter Dajnko (1824)

▶ 3

Oslova sénja.

Kupčej najme osla na kmestih, de mu blagó ve bližne
mesto nese; bilo je pa po léte ob velike vročine ino sunce.
Oslu tdej naloží blagó, ino za nim gresta kupčej ino oslov
gospodár. Ksr je pa řesta po planem ino skozi nive pelala,
je kupčej osla enmalo ustavel, ino se vlezee ve negovo sénju;
de be se kej ohládil ino počil. Gospodár mu tega ně per-
vóžil; vstate mu reče ino osla gnate, kamer je zee nim namé-
nen. Najsto zevníče, prave unę, smém gonite ale ga state
pustite, kakor jàž hočem. Gospodár mu odgovorí, de néma
nobene pravijo do oslove sénje, ker je le osla najel, ne pa
negove sénje, ino takó se prepírata ino prítükata; verh vsega
tega se točeta ino právdata zavol oslove sénje, ino ta pravda
we dan danaune ně dognána.

Za kar se velíkrat prepírajo ino pravdajo, ně dosta veij
vrédno, kakor oslova sénja.

Fran Metelko (1825)

ZHERKARSKA PRAVDA.

SCNETA.

Ap' prav se pishe kawa *) ali kasha,
 Še shola novo - zherkarjov serdita
 S' moshmí prepira stariga kopita;
 Kdo njih pa pravo terdi, to se prafha.

Po pameti je taka sodba našha:
 Zhe je od kashe kawa ból'ga shita,
 In bóljs'h' obdélana in bólj polita,
 Naj se ne pishe kasha, ampak kawa.

Zhe pa po zherki boljšhi jéd ne bode,
 In savolj zherke ne terpi nizh shkode;
 Obhaja taka misel naš Slovenze,

De pravdajo se ti moshje mor'biti,
 Sa kar so se nekdajni Abderiti
 V' flovezhi pravdi od oflove senze.

*) u je v' novi abezeni, kar v' stari sh.

France Prešeren (1832)

Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj izpišite.

Kopitarju se je bohoričica zdela pomanjkljiva, in sicer zato, ker ni imela dovolj črk za vse glasove (tj. ni imela posebnih črk za ločevanje ozkega in širokega o, ozkega in širokega e ter polglasnika) in ker je bilo treba glasove š, ž in č pisati z dvema črkama. Zagovarjal je načelo, da naj ima vsak glas svojo črko; nasprotoval je dvočrkjem (ta so bila v bohoričici: ſh, sh, zh) in se zavzemal za to, da naj bo črka iz enega dela (zato je bil proti gajici, ki je imela črke š, ž, č). Kopitarjeve ideje sta prevzela slovničarja Peter Dajnko in Fran Metelko ter sta v 20. letih 19. stol. vsak po svoje skušala odpraviti pomanjkljivosti bohoričice, in sicer tako, da sta sestavila novi pisavi (dajnčico oz. metelčico), ki sta imeli poleg latiničnih črk tudi cirilične (za manjkajoče latinične).

Ker sta novi pisavi samo deloma odpravljali pomanjkljivosti bohoričice in ker sta bili zaradi mešanja s cirilico tudi estetsko neskladni, sta naleteli na hud upor – med drugimi sta jima odločno nasprotovala predvsem **Matija Čop** in **France Prešeren**. Vnela se je t. i. **črkarska pravda** (1831–1833), ki se je končala z vladno prepovedjo metelčice in dajnčice. Zato je za nekaj časa obveljala bohoričica, ki pa jo je v slovenskem časniku *Kmetijske in rokodelske novice* (1843–1902) čedalje bolj izpodrivala **gajica**, tj. izvorno češka latinična pisava s kljukicami za šumevce (š, ž, č), ki jo je Ljudevit Gaj priredil za hrvaški jezik in smo jo tako prirejeno prevzeli tudi Slovenci, čeprav ne zaznamuje vseh glasov slovenskega jezika. Za mirno vpeljavo gajice ima velike zasluge predvsem Janez Bleiweis, urednik *Kmetijskih in rokodelskih novic*, ki je že od l. 1843 objavljal tudi članke v gajici (sprva celo drugega ob drugem v bohoričici in gajici). Prizadevanje za izboljšanje slovenske pisave se je končalo okrog l. 1845, ko je v slovenskih deželah dokončno prevladala gajica.

Kopitar in **Čop** nista imela različnih pogledov samo na pisavo, temveč tudi na pesniški jezik in književnost sploh. Kopitarjev pesniški vzor so bile ljudske pesmi, predvsem srbske, zato je pesnikom svetoval posnemanje ljudske pesmi. Pesniški jezik naj bi temeljil na kmečki govorici, ker so meščani takrat govorili slovenščino, polno germanizmov. Za preproste in neizobražene ljudi naj bi bil primeren slovenski jezik (brez prevzetih prvin), izobraženci pa naj bi še naprej uporabljali nemščino ali kak skupni slovanski jezik.

Čopova jezikovna in literarna načela so bila drugačna – v pesništvu jih je uresničil **France Prešeren**. Ta ni posnemal ljudske pesmi, temveč je pisal po zgledu izvirne umetne evropske poezije, kot mu je svetoval Čop (ki mu je znanje številnih jezikov omogočalo, da je lahko sledil razvoju književnosti in jezika pri raznih evropskih narodih). Prešeren je svoje poglede na jezik in književnost neposredno ali posredno izrazil v več pesmih (*Apel in čevljari, Ne bodmo šalobarde, Nova pisarja ...*).

Kopitar je v svoji slovnici opozoril tudi na to, da Slovenci v tistem času niso imeli enotnega knjižnega jezika (obstajale so tri pokrajinske različice knjižnega jezika, tj. osrednja/kranjska, štajerska in koroška, ter prekmurski knjižni jezik), in je izrazil potrebo po **enotnem slovenskem knjižnem jeziku**, ki bi temeljil na pisnem izročilu protestantov in razsvetljencev.

Močna spodbuda za poenotenje slovenskega knjižnega jezika je prišla v revolucionarnem letu 1848 s t. i. pomladjo narodov in s prvim slovenskim političnim programom *Zedinjena Slovenija*. V njem so slovenski izobraženci iz dunajskega društva *Slovenija* zahtevali svobodno rabo slovenščine oz. enake pravice zanjo, kot jih je imela nemščina. Za ta namen je bil seveda potreben **enoten slovenski knjižni jezik**.

Ugodna tla je poenotenju pripravil šele **ilirizem**, tj. gibanje, ki je hotelo združiti Slovence najprej v vseslovenski knjižni jezik, tega pa bi nato približali "ilirskemu" jeziku (nekakšni umetni mešanici slovenščine, hrvaščine in srbščine); po tej združitvi bi obstajali samo štirje slovanski jeziki: češki, poljski, ruski in ilirski, dokler ne bi (po mnenju nekaterih skrajnežev) prišlo celo do enotnega vseslovanskega jezika.

Marsikomu se je takrat zdelo, da je bolje, če prevzamemo ilirščino, kot da bi se izgubili v nemško govorečem svetu. Tako so čutili predvsem Slovenci iz obrobnih pokrajin, npr. štajerski romantični pesnik Stanko Vraz: sprva se je navdušil za "ilirščino", kasneje pa je pisal v hrvaščini. **Prešeren** in **Čop** sta ilirščino (in tudi vseslovanščino) zavračala. Ni se jima zdelo primerno, da bi opustili slovenski knjižni jezik v času, ko se je krog bralcev razširil in so v njem nastale prve velike besedne umetnine (Prešernove pesmi). Po drugi strani pa se tudi zelo sorodni evropski jeziki (npr. španski, portugalski ...) niso zlivali v enega, kljub majhnosti nekaterih. Pravico do obstoja je slovenščini priznaval tudi Kopitar.

U zemlji slovinskoj,
što se zvaše savska
stoji jedno brdo,
na njem crkva slavska.

A ispred te crkve
do tri lipe stoje,
ko tri slavske sestre
ispred kuće svoje.

Stanko Vraz

K enotnemu, široko sprejemljivemu slovenskemu knjižnemu jeziku je odločilno pripomogla **vpeljava** t. i. **novih oblik** sredi 19. stoletja – tedaj je bilo nekaj končnic in obrazil iz osrednjeslovenskega (kranjskega) knjižnojezikovnega izročila zamenjanih z močno uveljavljenimi in zgodovinsko upravičenimi končnicami in obrazili iz obrobnih pokrajinskih izročil (npr. iz štajerskega).

Preberite obe različici Prešernovega soneta (iz prve in druge izdaje *Poezij*, tj. l. 1847 in l. 1866) ter v njiju primerjajte obliki besed *naš*, *znanec*, *odprt*, *pevec*, *da*, *mrtvaški*, *prt*, *konec* in zapis polglasnika pred r.

Memênto móri.

Dolgost življénja našiga je krátka.
Kaj znáncov je zasúla že lopata!
Odpérte nóc in dán so grôba vráta;
Al dnéva ne pové nobêna prát'ka.

Pred smrťjo ne obvárje kóža gládka,
Od njé nas ne odkúp'jo kúpi zláta,
Ne odpodí od nás življénja tátá,
Vesélja hrúp, ne péveov pésem sládka.

Naj zmíslí, kdör slepoto ljubi svéta,
In od vesélja do vesélja léta,
De smértna žétev vsák dan bolj dozóri.

Zna biti, de kdor zdéj vesél prepéva,
V mrváškim perti nám pred kôncam dnéva
Molčé trobental bó: „memênto móri!“

France Prešeren (1847)

Memento mori.

Dolgost življénja našega je krátka.
Kaj znancev je zasúla že lopata!
Odperta noč in dan so groba vrata;
Al' dneva ne pové nobena prat'ka.

Nas smrti ne obvarje koža gládka,
Od nje nas ne odkup'jo kúpi zláta,
Ne odpodí od nas življénja tátá
Veselja hrup, ne pevcev pesem sladka.

Naj zmisli, kdor slepoto ljubi svéta,
In od veselja do veselja léta,
Da smrtna žétev vsak dan bolj dozóri.

Mor'biti, da kdor zdaj vesel prepeva,
V mrváškem prtu nam pred koncem dneva
Molčé trobental bo: „memento mori!“

France Prešeren (1866)

▢ Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

▢ Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj izpišite.

Nove oblike je najprej objavil Luka Svetec v časopisu *Slovenija* (l. 1849). Potem so bile upoštevane v prevodu avstrijskega državnega zakonika (danes bi rekli "uradnega lista") v slovenščino in sprejete v slovensko slovnico, ki jo je l. 1854 za dijake gimnazije in realke napisal Anton Janežič. "Nove oblike" so npr.:

- končnice -ega, -ema ipd. pri pridevnikih za moški in srednji spol, ki so zamenjale končnice -iga, -imu ipd. (*mrváškem* nam. *mrváškim*),
- končica -om/-em pri samostalnikih moškega in srednjega spola, ki je zamenjala končnico -am (*pred koncem* nam. *pred koncam*, *z jelenom* nam. *z jelenam*),
- množinska pridevniška končnica -a za srednji spol, ki je zamenjala končnico -e (*odprta vrata* nam. *odprte vrata*),
- veznik *da* namesto *de*,
- pridevniške primerniške končnice -i, -a, -e za moški, ženski in srednji spol, ki so zamenjale končnico -i za vse tri spole (*dražja obleka* nam. *dražji obleka*, *dražje blago* nam. *dražji blago*),
- obrazilo *naj-* v presežniku pridevnikov, ki je zamenjalo obrazilo *nar-* (*najlepši* nam. *narlepši*), itd.

Nekoliko pozneje se je uveljavilo še zapisovanje glasovnega sklopa *polglasnik + r* samo s črko *r* (*smrt* nam. *smert*).

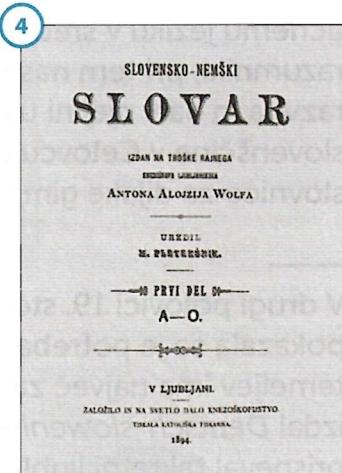
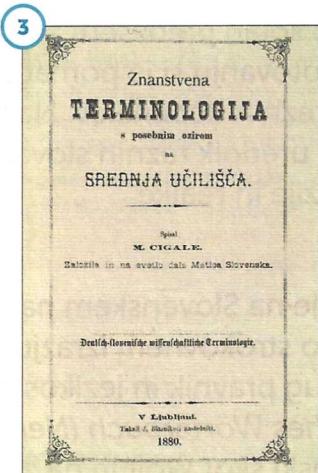
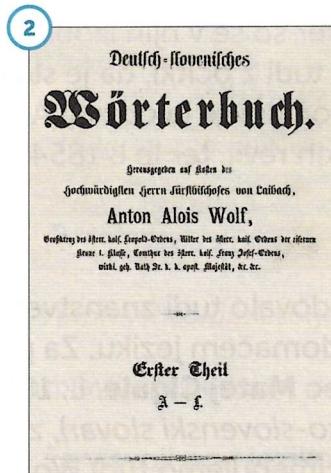
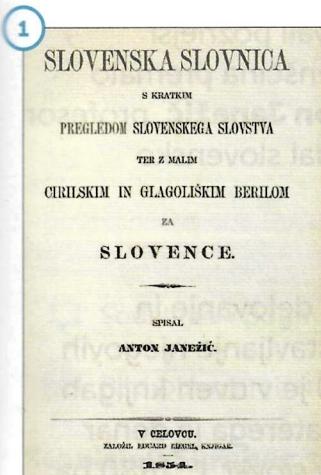
✿ Po branju vseh treh delov razpravljalnega besedila v tej učni enoti izdelajte strukturirani povzetek o slovenskem knjižnem jeziku v prvi polovici 19. stol.

☛ Svoj povzetek primerjajte s profesoričnim/profesorjevim in ga po potrebi dopolnite oz. popravite.

Slovenski knjižni jezik v drugi polovici 19. stoletja

Pripravite se na obravnavo te učne enote – razmišljajte o tem, kaj že veste o Slovencih in slovenski književnosti v drugi polovici 19. stol. Nato si oglejte naslovnice jezikovnih priročnikov iz tega obdobja in njihove odlomke ter jih povežite med seboj.

5

O delih govora sploh.

§. 10. V slovenskem jeziku imamo devet govornih delov, ter si takole sledé:

1. *ime samostavno* (nomen substantivum).
2. *prilog* (nomen adjectivum).
3. *zaima* (pronomen).
4. *številnica* (nomen numerale).
5. *glagol* (verbum).
6. *predlog* (praepositio).
7. *prirečje* (adverbium).
8. *vez* (conjunction).
9. *medmet* (interjectio).

Pervi petra plemena se dajo spremenjati, poslednja štiri pa ne; zatorej perva petra *spremenljiva* ali *sklonljiva* in poslednja štiri *nespremenljiva* ali *nesklonljiva* imenujemo.

6

Aufang, der, začetek, početek, začetje; eingeschlossen, pervi konec njive, zar, ozar; den Aufang machen, početi, začeti, začenjati; ihn nehmen, začeti, začenjati se; ich nahm den Aufang, jel sim biti; zu Aufang, s perviga, sperva, s perviga konca, od konca, od kraja; jeder Aufang ist schwer, vsak začetek je težak; der erste Aufang, pricetek; von Aufang bis zu Ende, od kraja do konca, od konca do konca, auch od konca do kraja; der Abruch, načetek, načetje; vom Aufange, od konca; Aufangs-, in Žpg. pervi, početni, začetni.

7

začetek, tka, m. der Aufang, der Beginn; v petek slab začetek, *Notr.*; z. pridige, šolskega leta, trgatve; od začetka, vom Aufange an, *aufang*; v začetku, *aufänglich*; z. svera, die Entstehung der Welt, *Cig.*; o prvem začetku sveta, *uraufang*, *Cig.*; prvi z., der Uransang, *Cig.*, *Jan.*; začetki, die Elemente (einer Wissenschaft), *Cig.*

8

Aufang, phil. začetek, početek; Ursprung, izvir, postanek; Aufangs-, početni, začetni; Aufangsge schwindigkeit, phys. početna hitrina ali brzina; Aufangsgründe, stil. početki, řroat. počela; Aufangspunct, math. izhodišče, početek, řroat, počelo.

Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

 Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj izpišite.

Zahteve, zapisane v programu *Zedinjena Slovenija*, se l. 1848 sicer niso uresničile, vendar v drugi polovici 19. stol. niso zamrle. Boj za **slovenščino v uradih, na sodiščih in v šolah** ni bil lahek, ker so celo zavedni slovenski izobraženci uporabljali nemški jezik. Slovenščino so v kranjskem deželnem zboru začeli uporabljati l. 1867, v uradih pa l. 1890.

Slovenščina je postala učni jezik v osnovnih šolah v 60. letih 19. stol. (za to je bil precej zasluzen škof Anton Martin Slomšek), v srednjih šolah pa šele na začetku 20. stol. (prva gimnazija s slovenskim učnim jezikom je bila zasebna /škofijska/ gimnazija v Šentvidu pri Ljubljani, ustanovljena l. 1905). Vlada na Dunaju je v 19. stol. nasprotovala slovenskemu učnemu jeziku v srednjih šolah predvsem zato, ker so se v njih izobraževali poznejši razumniki; pri tem nasprotovanju si je pomagala tudi z očitki, da je slovenščina premalo razvita in da v njej ni ustreznih učbenikov. Na te očitke se je odzval **Anton Janežič**, profesor slovenščine v Celovcu in urednik raznih slovenskih revij, ter je l. 1854 izdal slovensko slovnico za dijake gimnazije in realke.

V drugi polovici 19. stol. je na Slovenskem napreovalo tudi znanstveno delovanje in pokazala se je potreba po strokovnem izrazu v domačem jeziku. Za postavljanje njegovih temeljev ima največ zaslug pravnik in jezikoslovec **Matej Cigale**. L. 1860 je v dveh knjigah izdal *Deutsch-slowenisches Wörterbuch* (*Nemško-slovenski slovar*), za katerega je denar prispeval takratni ljubljanski škof Wolf in ga zato imenujemo tudi *Wolfov slovar*. L. 1880 pa je kot dopolnilo k slovarju izdal še *Znanstveno terminologijo s posebnim ozirom na srednja učilišča*.

Drugi del Wolfovega slovarja je *Slovensko-nemški slovar*, ki ga je l. 1894 in 1895 izdal **Maks Pleteršnik** v dveh knjigah in z ok. 110.000 gesli. V njem so poleg knjižnega besedja iz 19. stol. zajeti tudi izrazi iz vseh slovenskih pokrajin pa tudi stare besede od Trubarja naprej; torej lahko govorimo o praktičnem slovarju z zgodovinsko in narečno razširitvijo. Z njim se je slovenščina postavila ob bok omikanim jezikom; slovar ni služil samo praktičnim namenom, temveč je razširil možnosti znanstvenega preučevanja slovenščine.

V drugi polovici 19. stol. se je ustalila tudi tvarna stran slovenskega knjižnega jezika – Stanislav Škrabec je utemeljil sodobno slovensko knjižno izreko, Fran Levec pa slovenski pravopis.

 Preberite odlomka in razmišljajte, o čem govorita ter katerega je napisal Škrabec in katerega Levec.

1

Da je dialektična izreka na Štajerskem, Koroškem itd. različna od dialektične izreke na Kranjskem, komu ni znano? Ali izobraženim mej nami je potrebna e i n s t v e n a, imenujmo jo, če dovolite, književna, izreka; in ta izreka ne sme biti neorganska zmes raznih dialektičnih izrek, tega, upam, ni treba šele dokazovati. Zato pa nikaker ne mislim, da mora v v s e m le kranjsčina odločevati... Le to je resnica, da mora podlaga biti, književni, le e n a dialektična izreka, in, da ta ne more biti rezijanska ali prekmurska... Naglasni sestav ostani, književni, izreki dolenski, dasi je precej različen od ogersko-štajerskega, zato, ker je zanj vender le večina ostalih dialektov, ne le gorenjski, temuč, ako odštejemo nepremnoge posebnosti, tudi koroški in goriški.

2. Kadar je lastno ime zloženo iz dveh besed, iz pridevnika in samostalnika, tedaj sta dva primerja mogoča:

576. a) Kadar je lastno ime zloženo iz pridevnika in samostalnika tako, da je samostalnik že sam zase lastno ime, in se mu pridevniki pristavljajo samo zavoljo razločevanja, v tem primeru se pišeta obe besedi z veliko začetnico, n. pr. *Koroška Bela, Bohinjska Bistrica, Slovenj Gradec, Velike Lašče, Škofja Loka, Mala Nedelja, Stara Vrhnika, Veliki Otok, Zgornje Gorje, Malo Ubelsko, Rimske Toplice, Sveti Frančišek, Šent Jernej* . . .

577. b) Kadar je lastno ime zloženo iz pridevnika in iz samostalnika, ki sam zase ni lastno ime, ampak samo občno ime, takrat pišemo samo prvo besedo z veliko začetnico, n. pr. *Novo mesto, Laški trg, Dolenja vas, Kranjska gora, Staro selo, Gornji grad, Dobro polje, Zidani most, Mirna peč, Črni vrh, Volčji potok, Slovenske gorice, Koblja glava, Poljanska dolina, Črno morje, Tržaški zaliv, Dunajska cesta, Bohinjsko jezero, Ravni dol, Hudi konec, Zlati rep (vas), Ogrsko nižavje, Triglavsko pogorje* . . .

 Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

 Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj izpišite.

Stanislav Škrabec se je že v svoji prvi jezikoslovni razpravi *O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi* (1870) lotil področja, ki ga do tedaj slovenski jezikoslovci niso izrecno obravnavali. Ko so takratni slovenski izobraženci iz raznih pokrajin nastopali v javnosti (npr. v čitalnicah, na taborih, v deželnem zboru), se je namreč pokazala potreba po oblikovanju enotne knjižne izreke. V 60. letih je sicer na Slovenskem veljalo načelo, da naj se govori tako, kot se piše (torej naj bi se tudi črka l brala, kot je zapisana, in sicer ne glede na to, v katerem položaju stoji). Škrabcu se je zdelo nedopustno "zavoljo pomanjkljive abecede in pisave tudi izreko pačiti". Poudarjal je, da mora biti knjižna izreka oprta na vsa narečja, njena podlaga pa naj bo osrednjeslovenska govorica.

Fran Levec je l. 1899 izdal *Slovenski pravopis*, prvi slovenski pravopisni priročnik v samostojni knjigi (pred njim so izhajali abecedniki ali pa se je o pravopisu pisalo v slovnicah). Njegov pravopisni priročnik je sestavljen iz pravil in pravopisnega slovarja.

Stanislav Škrabec

Fran Levec

Zmožnosti slovenskega jezika so v drugi polovici 19. stol. na umetniškem področju dokazovali književniki realisti, na publicističnem pa časnikarji.

Fran Levstik

Josip Jurčič

Josip Stritar

Ivan Tavčar

Janko Kersnik

- ✿ Po branju obeh delov razpravljalnega besedila v tej učni enoti izdelajte strukturirani povzetek o slovenskem knjižnem jeziku v drugi polovici 19. stol.
- ⟳ Svoj povzetek primerjajte s profesoričnim/profesorjevim in ga po potrebi dopolnite oz. popravite.

Slovenski knjižni jezik v prvi polovici 20. stoletja

Pripravite se na obravnavo te učne enote – razmišljajte o tem, kaj že veste o Slovencih, slovenski književnosti in položaju slovenskega jezika v prvi polovici 20. stol.

Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj izpišite, po branju pa izdelajte strukturirani povzetek.

V prvi polovici 20. stoletja sta Slovence zaznamovali dve svetovni vojni, prva v letih 1914–1918 in druga v letih 1941–1945.

Slovenci so bili do konca prve svetovne vojne vključeni v Avstro-Ogrsko. Ta je bila skupnost različnih narodov in jezikov, vendar je bil v njej uradni jezik oz. jezik v javnosti predvsem en sam, tj. nemščina. Na slovenskem ozemlju so v javnosti govorili slovensko večinoma samo v cerkvah, uradih, v kranjskem deželnem zboru in v javnih štiri- ali petletnih splošnih ljudskih šolah na podeželju.

Avstro-ogrška monarhija je **ob koncu prve svetovne vojne** (kot poraženka) razpadla in ozemlje Slovencev je bilo razdeljeno med štiri države – večji del je bil vključen v novonastalo **Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev** (ta se je l. 1929 preimenovala v **Kraljevino Jugoslavijo**), manjši del pa v druge države, in sicer Primorska in velik del Notranjske v italijansko, Koroška v avstrijsko in Porabje v madžarsko državo. Slovenci so v teh treh neslovanskih državah živeli pod močnim asimilacijskim pritiskom, tj. v prizadevanjih oblasti za opustitev slovenščine v javni in tudi zasebni rabi.

Vloga slovenščine je bila v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev po ustavi iz l. 1921 zelo nejasno določena ("Službeni jezik kraljevine je srbsko-hrvaško-slovenski."), zato je bil pritisk t. i. srbohrvaščine zelo močan, celo na slovenskem ozemlju, in se je kazal v izrivanju slovenskega jezika iz skupščine, državne uprave, vojske in celo iz šol, čeprav je bil ta po l. 1918 učni jezik ne le v vseh osnovnih šolah, temveč tudi v poklicnih, srednjih in višjih šolah.

Tej vsiljeni neenakopravnosti slovenščine so nasprotovali mnogi Slovenci; po drugi strani pa je manjša skupina slovenskih izobražencev v 30. letih 20. stol. ponovno obudila ideje ilirizma – tokrat kot t. i. **jugoslovanstvo**. Zagovorniki tega gibanja so namreč zagovarjali idejo, da Slovenci, Hrvatje in Srbi niso narodi, temveč so samo plemena istega naroda, zato naj bi se združili tudi jezikovno in kulturno. Prizadevali so si, da bi Slovence, Hrvate in Srbe združili po unitarističnem načelu: ena država – en narod – ena kultura – en jezik.

Med zagovorniki in nasprotniki jugoslovanstva so se kresala mnenja o tem, ali je **ohranitev slovenščine** bistvena za nadaljnjo usodo slovenske identitete – to je med drugimi zagovarjal Josip Vidmar in s tem ponovil Cankarjevo stališče, izrečeno še pred nastankom Kraljevine SHS.

Cankar je l. 1913 v predavanju *Slovenci in Jugosloveni* rekel: "Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu sploh ne /obstaja/. Morda je kdaj /obstajalo/; toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim čisto samostojnim kulturnim življenjem. Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratranci – po kulturi, ki

je sad večstotletne /ločene/ vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, /kot/ je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu ali pa goriški viničar furlanskemu."

K ohranitvi samostojnosti slovenščine so v tistem času pomembno prispevali tudi slovenski književniki (z ustvarjanjem v sodobnih evropskih literarnih slogih v vseh literarnih zvrsteh) in slovenski jezikoslovci (z evropsko primerljivimi znanstvenimi razpravami o slovenščini). Ohranjanje slovenščine, njeni uveljavljanje v znanosti in njeni znanstveno raziskovanje sta omogočali in podpirali tudi *Univerza v Ljubljani* (ki je bila kot prva slovenska univerza ustanovljena l. 1919) in *Slovenska akademija znanosti in umetnosti* (ustanovljena l. 1938).

Najpomembnejša slovenska jezikoslovca v prvi polovici 20. stol. sta bila **Anton Breznik** (1881–1944) in **Fran Ramovš** (1890–1952). Breznik je raziskoval predvsem sodobni slovenski knjižni jezik in izdal več jezikovnih priročnikov, Ramovš pa je raziskoval predvsem zgodovino slovenskega jezika in slovenska narečja. Oba sta si močno prizadevala za ohranitev slovenskega jezika (torej sta nasprotovala jugoslovanstvu), Ramovš pa si je prizadeval tudi za ustanovitev prve slovenske univerze in *Slovenske akademije znanosti in umetnosti* – za to je bil nagrajen s prvim predavanjem na *Univerzi v Ljubljani*, na SAZU pa so po njem poimenovali inštitut za slovenski jezik.

SAMO GIMNAZIJA

Anton Breznik je raziskoval predvsem sodobni slovenski knjižni jezik in sestavlil več jezikovnih priročnikov – l. 1916 je izdal *Slovensko slovničico za srednje šole* (ta je doživela več izdaj), l. 1920 drugi *Slovenski pravopis* in l. 1935 tretjega (skupaj s Franom Ramovšem). Sicer pa je posebno pozornost namenjal tudi raziskovanju časnikarskega jezika in jezika slovenskih pripovednikov, zato ga štejemo za utemeljitelja novejše stilistike.

Anton Breznik

Fran Ramovš je bil ključni raziskovalec zgodovinskega razvoja slovenskega jezika. Poleg preučevanja zgodovine slovenskega jezika se je posvečal tudi slovenskim narečjem – okoli 40 jih je razdelil na sedem skupin in jih podrobno opisal. Poskrbel je tudi za novo izdajo *Brižinskih spomenikov* (skupaj z Milkom Kosom) ter izdelal načrt za etimološki slovar slovenskega jezika in za veliki slovar slovenskega jezika – njegov načrt zanj je postal zasnova *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (ta je začel izhajati skoraj 20 let po Ramovševi smrti).

Fran Ramovš

L. 1941 se je na slovenskih tleh začela **druga svetovna vojna**. Nemška, italijanska in madžarska vojska so zasedle slovensko ozemlje in si ga razdelile. Nemški in madžarski okupator sta na Slovenskem izvajala ostro asimilacijsko politiko; slovenščina je nekaj pravic ohranila le pod Italijani (v Ljubljanski pokrajini, do kapitulacije Italije l. 1943). Odporni proti okupatorju se je na vsem slovenskem ozemlju krepil tudi zaradi poudarjanja boja za ohranitev slovenskega jezika.

Okupacija slovenskega ozemlja se je končala l. 1945; takrat je bila večina slovenskega ozemlja vključena v novo večnarodno državno tvorbo – v **socialistično državo Jugoslavijo**.

☞ Svoj povzetek primerjajte s profesoričnim/profesorjevim in ga po potrebi dopolnite oz. popravite.

Slovenski knjižni jezik v drugi polovici 20. stoletja

Pripravite se na obravnavo te učne enote – razmišljajte o tem, kaj že veste o Slovencih in položaju slovenskega jezika v drugi polovici 20. stol.

Sodelujte v pogovoru s profesorico/profesorjem, sošolkami in sošolci.

Podrobno preberite razpravljalno besedilo; med branjem si kaj izpišite, po branju pa izdelajte strukturirani povzetek.

Drugo polovico 20. stoletja so na Slovenskem zaznamovali konec druge svetovne vojne in vključitev v socialistično Jugoslavijo (l. 1945) ter osamosvojitev Slovenije in nastanek prve slovenske države (l. 1991).

Po drugi svetovni vojni (l. 1945) je bila večina Slovencev vključenih v novonastalo **večnarodno socialistično državo Jugoslavijo**. V njej je bila slovenščina razglašena za enega od enakopravnih jezikov in je imela ustavno zagotovljen položaj uradnega jezika na ozemlju celotne države – vendar se to ni uresničevalo v državnih ustanovah, sploh pa ne v vojski in diplomaciji. Na vseh drugih področjih v javnosti (npr. v izobraževanju, znanosti, publicistiki, književnosti ...) **se je raba slovenskega knjižnega jezika močno razmahnila**; opazen je bil tudi razvoj govorjenega knjižnega jezika (npr. v šolstvu, gledališču, po radiu, televiziji).

L. 1991 se je Slovenija osamosvojila in zapustila jugoslovansko federacijo. Razlogi za to so bili različni – gospodarski, ideološki, kulturni ... Povod za predosamosvojitvene dogodke pa je bilo ravno neupoštevanje rabe slovenščine na vojaškem sodišču v Ljubljani. Po osamosvojitvi je bila ustanovljena država **Republika Slovenija**, slovenščina pa je postala državni in uradni jezik.

V drugi polovici 20. stol. smo Slovenci dobili vrsto **jezikovnih priročnikov**: pravorečnega je pripravil Mirko Rupel (*Slovensko pravorečje*, 1946), izšlo je več pravopisnih priročnikov (l. 1950, 1962 in 2001) – vsi so delo skupine avtorjev in so izšli pod okriljem SAZU. Trikrat je izšel *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (v petih knjigah od l. 1970 do 1991, v eni knjigi l. 1994, v elektronski obliki pa prvič l. 1998) – sestavili so ga na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša na SAZU. Izšlo je tudi veliko dvojezičnih (oz. večjezičnih) slovarjev pa tudi terminoloških in tematskih (npr. etimološki slovar, slovar tujk, narečni slovarji ...).

Osrednja osebnost slovenskega jezikoslovja v drugi polovici 20. stol. je bil **Jože Toporišič** (1926–2014). Znan je predvsem kot avtor *Slovenske slovnice* (1976, 1984, 1991, 2000). Napisal je tudi številne razprave o glasoslovju, oblikoslovju, skladnji idr., bil je urednik jezikoslovnih revij (*Jezik in slovstvo*, *Slavistična revija*) in raznih zbornikov, kot urednik in prevajalec je sodeloval pri izdajah besedil iz zgodovine slovenskega jezika in jezikoslovja (izdal je izbrano delo Antona Breznika in Stanislava Škrabca, iz latinščine je prevedel Bohoričeve slovnico). V *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992) je predstavil slovensko jezikoslovno izrazje.

Jože Toporišič

Vodilno vlogo je imel tudi pri sestavi *Slovenskega pravopisa* iz l. 2001. Ob vsem tem se je vseskozi močno zavzemal za polno družbeno veljavo in razvoj slovenščine.

Na koncu 20. stol. je bil položaj slovenščine tak, kot ga v njeni zgodovini še ni bilo in za kakršnega so si prizadevali mnogi buditelji slovenskega naroda (npr. Trubar, Vodnik, Kopitar, Prešeren, Škrabec ...): slovenščina je bila državni in uradni jezik (tudi v šolah vseh stopenj, v vojski in diplomaciji), bila je polnofunkcijsko razvit sodobni evropski jezik (saj so bila v njej tvorjena tudi jezikovno in slogovno zapletena besedila, npr. umetnostna, znanstvena in publicistična), podrobno sta bili raziskani in predstavljeni njeni zgodovina in sodobno stanje, večina Slovencev je poleg neknjižnih zvrsti obvladala tudi njeni knjižni zvrsti (tj. zborno in pogovorno), precej več je bilo ljudi, ki so se strokovno ukvarjali s slovenščino, in tudi jezikovnih priročnikov, ki so postali vse dostopnejši ...

Skratka, slovenščina je v 21. stol. vstopila kot polno razvit in raziskan moderni jezik.

Z vstopom Republike Slovenije v Evropsko unijo (l. 2004) se je njen formalnopravni položaj še okreplil: postala je **eden od uradnih jezikov EU** – to pomeni, da slovenski predstavniki na zasedanjih Evropskega parlamenta in nekaterih drugih organov lahko govorijo slovensko, njihovi nastopi pa so prevajani v vse druge uradne jezike oz. so nastopi drugih evropskih poslancev prevajani v slovenščino ter da lahko slovenski državljanji pišejo vsem organom in ustanovam EU v slovenščini in od njih prejemajo odgovore v slovenščini.

Evropski parlament

V prvih desetletjih 21. stol. je prišlo v svetu in tudi v Sloveniji do velikih družbenih, gospodarskih, tehnoloških, informacijskih, komunikacijskih ... sprememb. Te postavljajo uporabnike in raziskovalce slovenščine pred nove izzive (kot so npr. digitalizacija zbirk raznovrstnih besedil v slovenskem jeziku, priprava in digitalizacija jezikovnih priročnikov in svetovalnic za različne starostne in interesne skupine) – a tudi pred ponovno razmišljanje o smiselnosti vztrajanja pri slovenskem jeziku v znanosti, pri izdajanju slovenskih izvirnih literarnih del in slovenskih prevodov tujih besedil, pri elektronskem sporazumevanju v slovenščini ipd. (O tem gl. več v pogl. *Jezikovna politika v Republiki Sloveniji*.)

SLOVENSKI PRAVOPISI	
LETO	AVTOR
1899	Levec
1920	Breznik
1935	Breznik, Ramovš
1950	skupina
1962	skupina
2001	skupina

SLOVARJI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA		
LETO	NASLOV	OBLIKA
1970–1991	SSKJ	v petih knjigah
1994	SSKJ	v eni knjigi
1998	SSKJ	na zgoščenki
2014	SSKJ	na portalu www.fran.si
2014	SSKJ ²	v dveh knjigah
2014	SSKJ ²	na portalu www.fran.si

☞ Svoj povzetek primerjajte s profesoričnim/profesorjevim in ga po potrebi dopolnite oz. popravite.